

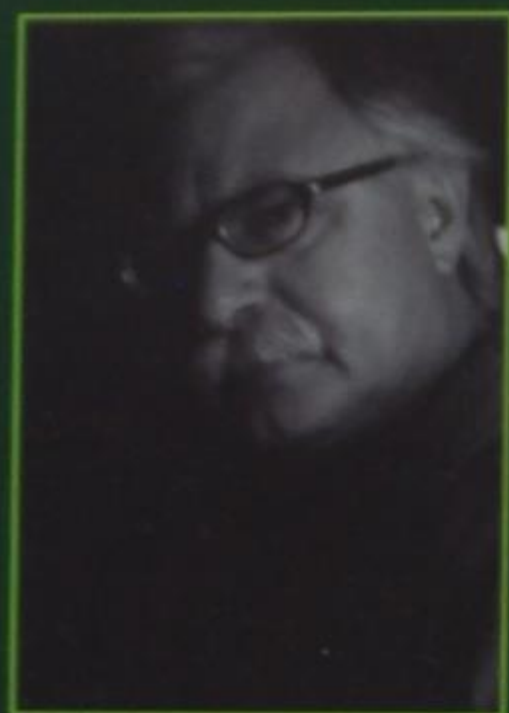
ΒΑΣΙΛΗΣ ΝΙΤΣΙΑΚΟΣ

ΣΤΟ ΣΥΝΟΡΟ

«ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗ»,
ΣΥΝΟΡΑ ΚΑΙ ΤΑΥΤΟΤΗΤΕΣ
ΣΤΗΝ ΑΛΒΑΝΟ-ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΜΕΘΟΡΙΟ

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΟΔΥΣΣΕΑΣ

ΦΩΤΟ: ΒΑΣΙΛ ΝΙΤΣΙΑΚΟΥ

Ο Βασίλης Νιτσιάκος είναι καθηγητής Κοινωνικής Λαογραφίας στο Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων και διδάκτωρ Κοινωνικής Ανθρωπολογίας του Πανεπιστημίου του Cambridge. Από το 2006 διευθύνει το Διεθνές Θερινό Σεμινάριο «Ανθρωπολογία, Εθνογραφία και Συγκριτική Λαογραφία των Βαλκανίων», που εδρεύει στην Κόνιτσα. Είναι συγγραφέας πολλών βιβλίων, μεταξύ των οποίων: *Παραδοσιακές κοινωνικές δομές* (Οδυσσέας 1991), *Οι ορεινές κοινότητες της Βόρειας Πίνδου, Στον απόηχο της μακράς διάρκειας* (Πλέθρον 1995), *Λαογραφικά ετερόκλητα* (Οδυσσέας 1997), *Χτίζοντας το χώρο και το χρόνο* (Οδυσσέας 2003), *Μαρτυρίες Αλβανών μεταναστών* (Οδυσσέας 2003), *Προσανατολισμοί. Μια κριτική εισαγωγή στη Λαογραφία* (Κριτική 2008).

ΣΤΟ ΣΥΝΟΡΟ

Βασίλης Νιτσιάκος

ΣΤΟ ΣΥΝΟΡΟ

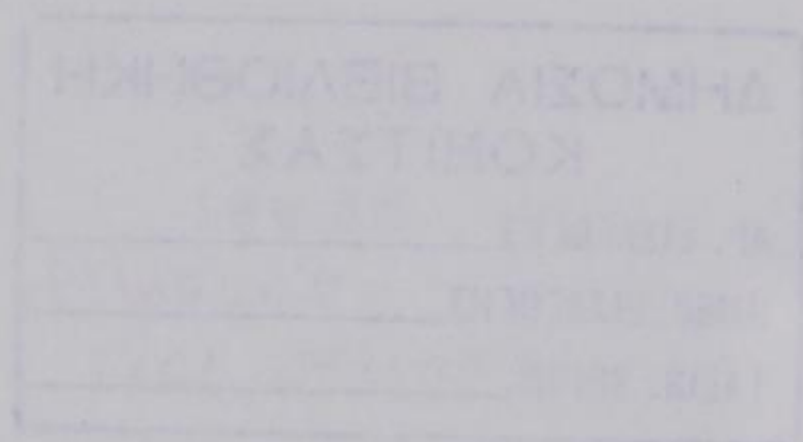
«ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗ», ΣΥΝΟΡΑ
ΚΑΙ ΤΑΥΤΟΤΗΤΕΣ
ΣΤΗΝ ΑΛΒΑΝΟ-ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΜΕΘΟΡΙΟ

ΔΗΜΟΣΙΑ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ	
ΚΟΝΙΤΣΑΣ	
ΑΡ. ΕΙΣΑΓΩΓΗΣ	55681
ΗΜΕΡ. ΕΙΣΑΓΩΓΗΣ	25/06/14
ΤΑΞΙΝ. ΑΡΙΘΜ.	304 B ΝΙΤ

Καθ. Ε. 9016

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΟΔΥΣΣΕΑΣ

©

ΒΑΣΙΛΗΣ ΝΙΤΣΙΑΚΟΣ
ΒΙΒΛΙΟΠΟΛΙΣ ΑΕΒΕ

Α΄ ΕΚΔΟΣΗ
ΜΑΪΟΣ 2010

ISBN 978-960-210-568-9

ΣΕΛΙΔΟΠΟΙΗΣΗ - ΕΞΩΦΥΛΛΟ
ΔΗΜΟΣ ΓΕΩΡΓΙΟΥ - ΑΓΚΟΠ ΚΕΚΛΙΚΙΑΝ

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΟΔΥΣΣΕΑΣ
ΑΝΔΡΕΑ ΜΩΡΑΪΤΗ 3 - 114 71 ΑΘΗΝΑ
ΤΗΛ. 210 36 24 326, 210 36 25 575 - FAX 210 36 48 030

<http://www.odisseas.gr> - e-mail: info@odisseas.gr

Στους φίλους
του Δικτύου Border Crossings

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

1. ΤΟ ΠΡΟΒΛΗΜΑ ΤΗΣ ΚΑΤΑΚΟΜΗΣ

2. Η ΚΑΤΑΚΟΜΗ ΚΑΙ Η ΚΑΤΑΚΟΜΗΤΗΣ

3. Η ΚΑΤΑΚΟΜΗ ΚΑΙ Η ΚΑΤΑΚΟΜΗΤΗΣ

4. Η ΚΑΤΑΚΟΜΗ ΚΑΙ Η ΚΑΤΑΚΟΜΗΤΗΣ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ.....	13
ΕΙΣΑΓΩΓΗ: ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗ ΚΑΙ ΔΙΕΘΝΙΚΟΤΗΤΑ.....	19
Μετανάστευση ή διασυνοριακή κινητικότητα;.....	27
Ζητήματα μεθοδολογίας.....	35
Και το σύνορο;.....	42
Το παράδειγμά μας	54
Η εθνογραφική πρακτική	64
1. ΣΤΟ ΣΤΑΥΡΟΔΡΟΜΙ ΤΗΣ ΤΣΑΡΤΣΟΒΑΣ	79
2. PËR METI MULTICULTUROR 2005.	
ΧΙΜΑΡΙΩΤΕΣ, ΔΡΟΠΟΛΙΤΕΣ ΚΑΙ ΑΛΛΟΙ.....	89
Χιμαριώτες: Έλληνες ή Αλβανοί;	95
Δροπολίτες: Μουσικοχορευτική παράδοση και εθνική ταυτότητα	106
Δροπολίτες: Τόπος, τοπικότητα και εθνική ταυτότητα	116
3. ΣΤΗΝ ΚΟΣΙΝË. Ο ΜΙΡΚΑ ΠΟΥ ΕΓΙΝΕ ΣΩΤΗΡΗΣ.....	135
Γκρέκοι και Βλάχοι.....	138
Στο γάμο	143
Μετανάστευση και φτώχεια	144
Mirka ή Σωτήρης;.....	147
Αλβανοί ορθόδοξοι.....	149
Και η πολιτική	151
4. TRANSNATIONAL VJOSË?	155
Θεία λειτουργία	155
Νερά, σύνορα, μνήμες	158
Στο παζάρι της Κλεισούρας	163
Ο Josif, ο Tsiomi και άλλοι «transmigrants»	166

Ο χορός της νύφης	171
5. FRASHËRI: ΤΩΝ ΒΛΑΧΩΝ ή ΤΩΝ ΜΠΕΚΤΑΣΗΔΩΝ;	179
Στο πανηγύρι.....	185
Θρησκεία και εθνική ταυτότητα	194
Και οι μπεκτασήδες;	210
6. ΣΤΟ ΠΑΝΗΓΥΡΙ ΤΗΣ REHOVË	217
Η διαδρομή.....	217
Με το Μηνά και το Χρήστο στο γλέντι	225
Στοχασμός.....	234
7. ΣΤΗΝ ΚΟΨΗ ΤΟΥ ΞΥΡΑΦΙΟΥ.	
ΔΥΟ ΕΛΛΗΝΟΦΩΝΑ ΧΩΡΙΑ ΤΗΣ ΠΡΕΜΕΤΗΣ.....	241
Βλαχοψηλοτέρα	241
Βαλοβίστα.....	249
8. ΣΤΗΝ ΑΛΛΗ ΠΛΕΥΡΑ ΤΟΥ ΣΥΝΟΡΟΥ: ΔΙΠΑΛΙΤΣΑ, ΟΣΤΑΝΙΤΣΑ ΚΑΙ ΤΑ ΑΛΛΑ ΕΠΙΜΕΘΟΡΙΑ ΧΩΡΙΑ.....	255
Οστανίτσα. Το μυστικό της Τούλας	256
Από τη Διπαλίτσα στη Μελισσόπετρα. Οι ιστορίες του Θεοχάρη	262
Ένα γενεαλογικό δέντρο	270
Και μια αφήγηση	272
9. ΣΤΑ ΧΑΛΑΣΜΑΤΑ ΤΟΥ ΚΟΡΣΑΤΣΚΟΥ ΚΙ ΑΠΕΚΕΙ.	
Η ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΤΟΥ EKREM.....	295
Ανιχνεύοντας το σύνορο	295
Το πέραςμα της Αγίας Βαρβάρας	299
Αναζητώντας τον Ekrem	301
Στο Λεσκοβίκι με τον Πέτρο	304
Με τους ακρίτες στο Ραντάτ.....	306
Με τον Ekrem στη Γλίνα.....	309
Larg dhe pranë Shqipërisë	312
10. ΣΤΟ ΛΕΣΚΟΒΙΚΙ ΞΑΝΑ	323
Στον τεκέ της Γλίνας	325
Κουβέντες στο Λεσκοβίκι	327
11. Ο ΓΑΜΟΣ ΣΤΗΝ PETRAN.....	333
Η περιπέτεια του Κώστα	333
Στο γλέντι ή «πατρίδα είναι εκεί που δουλεύουμε»	337

Στο σπίτι της νύφης	341
Στην εκκλησία	343
12. ΣΤΑ ΙΧΝΗ ΤΟΥ ΠΑΡΕΛΘΟΝΤΟΣ, ΣΤΗ ΜΟΣΧΟΠΟΛΗ.....	345
Ο δρόμος	345
Στη Μοσχόπολη πρώτη φορά.....	348
Ταυτότητα, ιστορία και μνήμη	357
13. ΜΕ ΤΟΥΣ ΒΛΑΧΟΥΣ ΤΗΣ ΚΟΡΥΤΣΑΣ.	
DRENONË, BOBOSHTICE, DARDHË ΚΑΙ ΤΑ ΠΕΡΙΞ	363
Με το Φώτη στην Κορυτσά.....	363
Ο πρώην υπάλληλος του ελληνικού προξενείου	365
Drenonë	369
Boboshtice.....	372
Dardhë.....	375
Cinicë	379
Arrëz	384
Στο δρόμο για την Ερσέκα	389
Vithkuq	389
Lesnje	391
14. SHËN SOTIRI	395
Βλάχικες υποθέσεις	395
Η κατάθεση μιας ανθρωπολόγου	398
Και η μαρτυρία ενός Βλάχου της διασποράς.....	401
Η λειτουργία	409
Μια συνέντευξη.....	410
Η ρουμάνικη προπαγάνδα	412
15. ΟΙ ΒΛΑΧΟΙ ΣΤΗΝ ΑΛΛΗ ΠΛΕΥΡΑ ΤΟΥ ΣΥΝΟΡΟΥ.	
ΕΘΝΙΚΗ ΕΝΤΑΞΗ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΗ ΑΦΟΜΟΙΩΣΗ.....	415
16. ΤΙ ΕΙΝΑΙ ΤΕΛΙΚΑ ΒΟΡΕΙΑ ΗΠΕΙΡΟΣ;.....	427
ΑΝΤΙ ΕΠΙΛΟΓΟΥ. ΜΕ ΤΟ ΘΕΜΙΣΤΟΚΛΗ ΣΤΑ ΠΑΤΡΙΑ.....	439
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....	451
Ελληνική.....	451
Ξενόγλωσση	454
ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ ΓΕΩΓΡΑΦΙΚΩΝ ΠΡΟΣΔΙΟΡΙΣΜΩΝ.....	461
ΓΕΝΙΚΟ ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ.....	467

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

*Χωράφι δίπλα σε ποτάμι
και χωριό δίπλα σε σύνορο
προκοπή δεν κάνει.
Δροπολίτικη παροιμία*

Όταν στις αρχές του 1991, αμέσως μετά την κατάρρευση του κομμουνιστικού καθεστώτος της Αλβανίας, επισκέφτηκα για πρώτη φορά την περιοχή της ελληνικής μειονότητας, συνειδητοποίησα ότι ανοιγόταν μπροστά μου μια μεγάλη ερευνητική πρόκληση. Έτσι, άρχισα αμέσως να σκέφτομαι τι θα μπορούσα να κάνω σε μια συστηματική βάση.

Η πρώτη ευκαιρία μου δόθηκε μόλις το 1994, όταν μου προτάθηκε από το Πανεπιστήμιο Πατρών μια ερευνητική συνεργασία. Επρόκειτο για ένα μικρό ερευνητικό πρόγραμμα με τίτλο «Οι ευρύτερες διαστάσεις του δημογραφικού ζητήματος στην ελληνική μειονότητα της Αλβανίας», το οποίο υλοποιήσαμε με το συνάδελφο Χ. Κασίμη και κατέληξε, ανάμεσα στα άλλα, σε μια δημοσίευση με το χαρακτηριστικό τίτλο «Η ελληνική μειονότητα της Αλβανίας: Μετάβαση ή καταστροφή;»

Το αμέσως επόμενο χρονικό διάστημα συμμετείχα σε μια ερευνητική αποστολή με αντικείμενο την καταγραφή δημοτικών τραγουδιών στην ίδια περιοχή. Εν τω μεταξύ, είχα και άλλες αφορμές να επισκέπτομαι τη Νότια Αλβανία και άμεσα ή έμμεσα να ασχολούμαι και να προβληματίζομαι σχετικά με όσα παρατηρούσα εκεί.

Λίγα χρόνια μετά, το 2000, μου δόθηκε μία ακόμα ευκαιρία να λάβω μέρος σε ένα σχετικά μεγάλο ερευνητικό πρόγραμμα, που ανατέθηκε από το Υπουργείο Γεωργίας στα Πανεπιστήμια Πατρών και Ιωαννίνων. Το πρόγραμμα έφερε τον τίτλο «Οι επιπτώσεις της

εγκατάστασης και απασχόλησης ξένου εργατικού δυναμικού στην ελληνική ύπαιθρο» και διήρκεσε δύο χρόνια. Έχοντας αναλάβει την ευθύνη του μέρους της έρευνας που αφορούσε τη βίωση της μετανάστευσης από τους ίδιους τους μετανάστες, πραγματοποίησα εκατοντάδες συνεντεύξεις, εκ των οποίων το μεγαλύτερο μέρος με Αλβανούς. Δεκατρείς από αυτές τις συνεντεύξεις δημοσιεύτηκαν στο βιβλίο μου *Μαρτυρίες Αλβανών μεταναστών* το 2003.

Η γνωριμία μου με όλους αυτούς τους ανθρώπους μου προκάλεσε το ενδιαφέρον να γνωρίσω τους τόπους προέλευσής τους. Το ζήτημα δε των συλλογικών ταυτοτήτων, των εθνοτικών σχέσεων και της διαχείρισης των συμβολικών συνόρων εκ μέρους των ανθρώπων προέκυπτε ολοένα και περισσότερο ως ένα πολύ ενδιαφέρον αντικείμενο μελέτης. Έτσι, υποβάλαμε στο πλαίσιο του προγράμματος «Πυθαγόρας II» πρόταση για ερευνητικό πρόγραμμα με τίτλο «Μετανάστευση, σύνορα, πολιτισμικές ταυτότητες και εθνοτικές ομάδες στην ελληνοαλβανική μεθόριο», το οποίο και εγκρίθηκε το 2005. Στο πλαίσιο αυτού του προγράμματος, από το οποίο προέκυψε, ανάμεσα στα άλλα, και μια εθνογραφική ταινία τεκμηρίωσης με τίτλο «Το σύνορο», είχα την ευκαιρία να πραγματοποιήσω επιτόπια έρευνα και στην άλλη πλευρά του συνόρου, κατά τη διάρκεια της οποίας συνέλαβα την ιδέα της συγγραφής του παρόντος βιβλίου. Η έρευνά μου συνεχίστηκε, λοιπόν, και μετά την ολοκλήρωση του συγκεκριμένου προγράμματος και διήρκεσε ουσιαστικά μέχρι και την ολοκλήρωση της συγγραφής το Νοέμβριο του 2008.

Τα βιβλίο βασίζεται στο ερευνητικό μου ημερολόγιο, το οποίο συνέταξα με έναν πιο αναλυτικό τρόπο από ό,τι συνηθίζω, έχοντας κατά νου η συγκρότηση του βιβλίου να ακολουθήσει τη δομή και τη γραφή του ημερολογίου. Αυτό που έκανα, λοιπόν, ήταν να αντιγράψω το ημερολόγιό μου προεκτείνοντας τα αρχικά σχόλια και τους προβληματισμούς μου, αναλύοντας περαιτέρω όσα σημεία έκρινα απαραίτητα, θίγοντας θεωρητικά ζητήματα και τεκμηριώνοντας το τελικό εθνογραφικό κείμενο με τις απαραίτητες παραπομπές και βιβλιογραφικές αναφορές. Στο βιβλίο χρησιμοποιώ έναν μικρό αριθμό διαδρομών, οι οποίες λειτουργούν ως αφορμές περισσότερο για να θίξω ζητήματα και να εκθέσω απόψεις που δια-

μορφώθηκαν μέσα σε όλο το πρηγούνενο χρονικό διάστημα. Εννοείται ότι η επιτόπια έρευνα στην οποία βασίζονται όλα αυτά σε καμιά περίπτωση δεν αντιστοιχεί στο χρόνο που αναφέρεται το ημερολόγιο, ούτε στη διάρκεια του συγκεκριμένου προγράμματος, στο οποίο κατά βάση στηρίχτηκε το όλο εγχείρημα. Άλλωστε είναι συχνές οι αναφορές σε άλλες ερευνητικές περιστάσεις και σε προηγούμενα εθνογραφικά μου εγχειρήματα. Πρέπει επίσης να σημειώσω ότι με ενδιέφερε τόσο πολύ η απόδοση της ατμόσφαιρας του ημερολογίου και η ζωντάνια της αυθόρμητης γραφής στο πεδίο, ώστε κράτησα κατά βάση τη χρονική σειρά των εθνογραφικών αποστολών και σε μεγάλο βαθμό τον τρόπο της πρώτης γραφής.

Μολονότι τα υφολογικά στοιχεία της γραφής είναι αρκετά προφανή, δεν θεωρώ άσκοπο να επισημάνω ορισμένα βασικά της χαρακτηριστικά. Πρώτον, ο ημερολογιακός χαρακτήρας της εξηγεί την παρουσία μιας διάστασης προφορικότητας και αυθορμητισμού, στοιχεία που ευνοούν συχνές συναισθηματικές αναφορές. Κατά τη δεύτερη γραφή αφαίρεσα ή τροποποίησα τέτοιες αναφορές σε λίγες περιπτώσεις, όπου ένιωσα ότι ο λόγος γινόταν τόσο προσωπικός που ξέφευγε από τα όρια της εθνογραφικής αφήγησης. Δεύτερον, η αυτοαναφορικότητα, αποτελεί συστατικό στοιχείο της γραφής και η υποκειμενικότητα της πρόσληψης πολλών από τα γεγονότα και φαινόμενα που περιγράφω αναδεικνύεται με άμεσους και έμμεσους τρόπους. Τρίτον, η ισορροπία ανάμεσα στην υποκειμενικότητα της πρόσληψης και την επιθυμία το προϊόν της γραφής και οι όποιες αποφάνσεις για συγκεκριμένα ζητήματα που απασχολούν την επιστήμη να έχουν την απαραίτητη πλαισίωση και τεκμηρίωση αποτέλεσε βασικό μέλημα του εγχειρήματος. Τέταρτον, υπήρξε βασική συγγραφική στρατηγική η επιλογή να καταστήσω τον εαυτό μου έναν αφηγητή που, παράλληλα με την προσωπική του οπτική και προσέγγιση, θα αποσκοπούσε στην ανάδειξη και άλλων απόψεων, πέρα φυσικά από αυτές των υπό μελέτη ατόμων ή ομάδων. Έτσι, προσπάθησα να εντάξω στις προσεγγίσεις μου και άλλες φωνές, κρατώντας για τον εαυτό μου το ρόλο του συντονιστή μιας χορωδίας που την ήθελα πολυφωνική. Η προσπάθεια αυτή εξηγεί τη συχνή παρουσία μεγάλων αποσπα-

σμάτων από κείμενα άλλων συγγραφέων που ανήκουν σε διαφορετικές κατηγορίες. Τέλος, η ένταξη κάποιων παλαιότερων δικών μου κειμένων έγινε με τη λογική της ανάδειξης της γενεαλογίας πολλών απόψεών μου και ιδεών που εντάσσεται ως ένα βαθμό και στο πλαίσιο της αυτοαναφορικότητας.

Το βιβλίο αυτό χρωστά πολλά και σε πολλούς. Πάνω από όλα οφείλει την ύπαρξή του στους πρωταγωνιστές του. Σε όλους αυτούς τους ανθρώπους που βρέθηκαν κοντά στο συγκεκριμένο σύνορο και υπέστησαν τις συνέπειές του. Στο κείμενο υπάρχουν κάποιες αναφορές σε συγκεκριμένες περιπτώσεις, αλλά το βιβλίο αφορά το σύνολο των μεθόριων πληθυσμών, που, παρά τις διαφοροποιήσεις, μοιράζονται κάτι κοινό: το ίδιο το σύνορο. Σε ό,τι αφορά τις προσωπικές αναφορές, δεν ακολούθησα την πεπατημένη στην εθνογραφία οδό των ψευδωνύμων, παρά μόνο σε λίγες περιπτώσεις που έκρινα δεοντολογικά αναγκαίο. Πέρα από την προτίμησή μου γι' αυτή την πρακτική (για λόγους πειστικής τεκμηρίωσης και ιστορικής αναφοράς), οι ίδιοι οι πληροφορητές ή συνομιλητές μου με διαβεβαίωσαν ότι δεν έχουν κανένα πρόβλημα να υπάρξει ονομαστική αναφορά στο πρόσωπό τους. Όλους αυτούς τους ανθρώπους τους ευχαριστώ και αγωνιώ να έχω την άποψή τους για ό,τι έχω γράψει, για το οποίο έχω φυσικά αποκλειστικά εγώ την ευθύνη.

Από το χώρο των ομότεχνών μου κάτι παραπάνω από ένα απλό «ευχαριστώ» οφείλω στο συνεργάτη μου Κώστα Μάντζο, τον οποίο άλλωστε αναφέρω συχνά στο βιβλίο. Ο Κώστας μοιράστηκε μαζί μου όχι μόνο ένα μέρος της επιτόπιας ερευνητικής εμπειρίας αλλά και το σύνολο σχεδόν των προβληματισμών μου πάνω στα θέματα που θίγω. Οι άπειρες συζητήσεις που είχαμε είτε στο πεδίο είτε εκτός με βοήθησαν πολύ στην κατανόηση των πραγμάτων και οι πάντοτε εύστοχες παρατηρήσεις του υπήρξαν για μένα πηγή έμπνευσης. Ο Κώστας σχεδίασε ακόμα τους χάρτες και σχολίασε λεπτομερώς τα κείμενά μου.

Ευχαριστίες οφείλω στους συναδέλφους Βασίλη Δαλκαβούκη, Γιάννη Μάνο και Μαριλένα Παπαχριστοφόρου, που διάβασαν και σχολίασαν μια προηγούμενη μορφή του κειμένου, την Αθηνά Πεγκλίδου, που συνεργαστήκαμε κατά τη διάρκεια της έρευνας, τον

Χαράλαμπο Κασίμη, για τις κατά καιρούς σχετικές συνεργασίες και συζητήσεις. Ευχαριστώ και το φίλο μου Γιώργο Χήρα, που με συνόδευσε αρκετές φορές στην Αλβανία και βοήθησε με την κοινωνικότητά του. Τους υποψήφιους διδάκτορες και μεταπτυχιακούς φοιτητές Γιάννη Δρίνη, Φερενίκη Βαταβάλη, Θοδωρή Κούρο, Βασίλη Ράπτη, Γεωργία Κιτσάκη, Χριστίνα Ντάφλου, Velta Daljanaj και όλους τους άλλους, που είχαν μια κάποια συμβολή στη δουλειά μου, επίσης ευχαριστώ.

Στην Αλβανία είναι πολλοί εκείνοι που με τον ένα ή τον άλλο τρόπο με βοήθησαν. Ο Eno Κοσο, ο Vasil Tole, η Gerda Dalipaj, η Arnmanda Kodra είναι από τους συναδέλφους που με τον τρόπο τους ο καθένας υπέδειξαν τρόπους να ξεκλειδώσω «μυστικές» πόρτες των αλβανικών ταυτοτήτων. Στο πεδίο κάποιοι άνθρωποι έκαναν τη ζωή και τη δουλειά μου ευκολότερη, συμβάλλοντας παράλληλα στην προσπάθειά μου να βλέπω «πίσω από τους τοίχους». Ευχαριστώ θερμά τον Apostol Tase και τη γυναίκα του Μέλπω, το Leonidha Ροçi, το Niko Mihali, το Hristo Gjergj και το Foti Çico. Τον εκδότη μου Τίτο Μυλωνόπουλο και τους συνεργάτες του στις «Εκδόσεις Οδυσσέας» για μια ακόμη φορά ευχαριστώ.

Άφησα για το τέλος τη Βούλα και τη Βάσω, χωρίς την αγάπη, τη συμπαράσταση και το ενδιαφέρον των οποίων το βιβλίο αυτό δεν θα υπήρχε.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗ ΚΑΙ ΔΙΕΘΝΙΚΟΤΗΤΑ

Η μετανάστευση κατά τις τελευταίες δεκαετίες του εικοστού αιώνα προσλαμβάνει νέα χαρακτηριστικά, τα οποία απαιτούν μια επαναδιαπραγμάτευση τόσο των θεωρητικών όσο και των μεθοδολογικών προϋποθέσεων για τη μελέτη του φαινομένου. Η παγκοσμιοποίηση και οι συνθήκες της μετα-νεωτερικότητας είναι εξάλλου ένα νέο πλαίσιο, στο οποίο έτσι κι αλλιώς η μετανάστευση πρέπει τώρα πια να εντάσσεται. Ο P. Kivisto στο σημαντικό άρθρο του «Theorizing transnational immigration: A critical review of current efforts»¹ επιχειρεί μια κριτική θεώρηση των τρόπων με τους οποίους ο όρος αυτός έχει χρησιμοποιηθεί ως μια νοητική κατασκευή για την ερμηνεία των νέων μεταναστευτικών ταυτοτήτων και κοινοτήτων, θεώρηση την οποία θα μπορούσε κανείς να υιοθετήσει ως αφετηρία για ένα νέο προβληματισμό.

Όπως σημειώνει και ο ίδιος ο συγγραφέας του παραπάνω άρθρου, ο όρος *transnationalism* παρουσιάστηκε συστηματικά για πρώτη φορά ως νέα αναλυτική κατηγορία, με την οποία θα μπορούσε να μελετηθεί και κατανοηθεί η σύγχρονη μετανάστευση, στο συλλογικό τόμο με τίτλο *Towards a transnational perspective on migration*, που επιμελήθηκαν οι Glick Schiller, Basch και Santon Blanc και εκδόθηκε το 1992 στη Νέα Υόρκη από τη New York Academy of Sciences. Οι ίδιοι συγγραφείς, δύο χρόνια αργότερα, εξέδωσαν ένα ακόμα βιβλίο με τίτλο *Nations Unbound* (Basel, Switzerland, Gordon and Beach, 1994), με το οποίο ολοκληρώ-

¹ *Ethnic and Racial Studies*, 24, 4, 2001, σελ. 549-577.

νουν κατά κάποιον τρόπο τη θεμελίωση της «διεθνικής» θεωρητικής οπτικής σχετικά με τη σύγχρονη μετανάστευση.

Τι νέο υποστηρίζουν οι παραπάνω; Σε γενικές γραμμές λένε ότι, σε αντίθεση με τις προηγούμενες μορφές μετανάστευσης, όπου παρουσιάζεται διάρρηξη των κοινωνικών σχέσεων και των πολιτισμικών δεσμών των μεταναστών με τις χώρες καταγωγής και τάση αφομοίωσης στις χώρες υποδοχής, στη νέα μετανάστευση τα δίκτυα των κοινωνικών σχέσεων, οι εν γένει δραστηριότητες και ο τρόπος ζωής τους αφορούν τόσο τη χώρα καταγωγής όσο και τη χώρα υποδοχής. Διαμορφώνεται τρόπον τινά ένα πεδίο που ενώνει τις δύο χώρες ανεξάρτητα από σύνορα και γεωγραφικά δεδομένα και ένα είδος μεταναστών που ζουν ανάμεσα και διαμορφώνουν μάλλον «υβριδικές» ταυτότητες. Η διαδικασία, λοιπόν, μέσω της οποίας οι μετανάστες διαμορφώνουν αυτά τα δίκτυα ανάμεσα στις δύο χώρες καλείται *transnationalism* και οι ίδιοι οι μετανάστες που το κάνουν αυτό καλούνται *transmigrants*.²

Δεν θεωρώ σκόπιμο να παρουσιάσω εδώ λεπτομερώς την κριτική ανάλυση του Kivisto. Ιδιαίτερα ενδιαφέρουσα για μας είναι η συζήτηση γύρω από το ζήτημα της ταυτότητας αυτών των μεταναστών. Οι υποστηρικτές της θεωρίας της «διεθνικότητας» υποδεικνύουν τον πολλαπλό και ρευστό χαρακτήρα των ταυτοτήτων των νέων μεταναστών και μιλούν για μια αντίσταση στις συνθήκες της παγκοσμιοποίησης στο πλαίσιο της διαχείρισης της ταυτότητάς τους. Αυτό αμφισβητείται από τον Kivisto, που, επικαλούμενος και άλλους μελετητές, υποστηρίζει ότι οι νέοι αυτοί μετανάστες περισσότερο επιζητούν την ενσωμάτωση στο σύστημα παρά αντιστέκονται σ' αυτό.

Επίσης πολλά από τα χαρακτηριστικά της νέας μετανάστευσης δεν είναι κατά τον ίδιο καθόλου νέα, όπως οι στρατηγικές παλιννόστησης, η κυκλική και η εποχική μετανάστευση.³ Αυτό που έχει πραγματικά αλλάξει δεν είναι τα ίδια τα φαινόμενα αλλά η έκταση και η συχνότητά τους. Σήμερα οι νέες τεχνολογίες επικοινωνίας και η βελτίωση των συστημάτων μεταφορών καθιστούν την κί-

² Βλ. Glick Schiller *et al.*, 1992, σελ. 1, και Kivisto, *ό.π.*, σελ. 552.

³ Βλ. Kivisto, *ό.π.*, σελ. 555-556.

νηση και δραστηριοποίηση των μεταναστών μεταξύ των δύο χωρών-πόλων της μετανάστευσης ευκολότερη και έτσι η συχνότητα των επαφών και των επισκέψεων αυξάνεται με τέτοιο τρόπο, που μπορούμε τελικά να μιλάμε για τη διαμόρφωση ενός διεθνικού πεδίου.

Αυτό υποστηρίχτηκε και από τον γνωστό μελετητή του φαινομένου της μετανάστευσης Al. Portes σε δύο άρθρα του, το εισαγωγικό και το καταληκτικό, ενός τόμου αφιερώματος στην έννοια του *transnationalism* του περιοδικού *Ethnic and Racial Studies*. Ο Portes λέει σε γενικές γραμμές ότι, ενώ οι μετακινήσεις των μεταναστών από τη μια χώρα στην άλλη ήταν πάντοτε μια πραγματικότητα, στην πρόσφατη εκδοχή τους απέκτησαν ένα μαζικό και σύνθετο χαρακτήρα, που μας επιτρέπει να μιλάμε για τη συγκρότηση ενός κοινωνικού πεδίου, το οποίο ουσιαστικά διαμορφώνεται από έναν αυξανόμενο αριθμό μεταναστών που έχουν δύο σπίτια, μιλούν δύο γλώσσες και ζουν μια ζωή ανάμεσα στις δύο χώρες, των οποίων τα σύνορα διασχίζουν πολύ συχνά.⁴ Όσο πιο κοντά γεωγραφικά βρίσκονται οι δύο αυτές χώρες τόσο πιο έντονο είναι το φαινόμενο αυτό.

Είναι προφανές ότι κάτι τέτοιο ισχύει για τους Αλβανούς μετανάστες της Ελλάδας και ιδιαίτερα για όσους έχουν εγκατασταθεί στην Ήπειρο, ένα θέμα που θα μας απασχολήσει και στη συνέχεια. Η συγκρότηση διεθνικών κοινωνικών πεδίων που τέμνουν τα εθνικά σύνορα είναι ένα φαινόμενο που χαρακτηρίζει την ίδια τη σχέση των δύο χωρών, της Ελλάδας και της Αλβανίας, με πολύπλευρες συνέπειες και για τους μετανάστες και για τους πληθυσμούς των δύο χωρών.

Σημαντική ως προς την περαιτέρω επεξεργασία της αναλυτικής αυτής κατηγορίας υπήρξε η συμβολή ενός άλλου μελετητή του Th. Faist, ο οποίος στο βιβλίο του *The volume and dynamics of international migration and transnational social spaces*, (Oxford University Press, 2000) κατορθώνει να δώσει μια πιο ολοκληρω-

⁴ Βλ. Portes Al., Guarnizo L. E., Landolt P., «The study of transnationalism: pitfalls and promise of an emergent research field», *Ethnic and Racial Studies*, 22, 2 (1999), σελ. 217-237.

μένη εκδοχή της. Στην έννοια του κοινωνικού πεδίου, ή καλύτερα του χώρου (space), ο ίδιος συμπεριλαμβάνει την κυκλοφορία ιδεών, συμβόλων και στοιχείων του υλικού πολιτισμού. Γράφει συγκεκριμένα:

Ο χώρος εδώ δεν παραπέμπει μόνο στα φυσικά χαρακτηριστικά αλλά επίσης σε ευρύτερες δομές ευκαιριών, στην κοινωνική ζωή και στις υποκειμενικές εικόνες, αξίες, και νοήματα που ο συγκεκριμένος και περιορισμένος τόπος εκπροσωπεί σε ό,τι αφορά τους μετανάστες. Ο χώρος έτσι είναι διαφορετικός από τον τόπο στο ότι συμπεριλαμβάνει ή απλώνεται σε διαφορετικές εδαφικές επικράτειες. Περικλείει δύο ή περισσότερους τόπους. Ο χώρος έχει ένα κοινωνικό νόημα που εκτείνεται πέρα από μια εδαφικότητα· μόνο με συγκεκριμένους κοινωνικούς και συμβολικούς δεσμούς αποκτά νόημα για δυνάμει μετανάστες.⁵

Νομίζω ότι η συμβολική διάσταση αυτού του πεδίου, που τέμνει μαζί με τα σύνορα και τα όρια των εθνικών συνόλων, είναι πολύ σημαντική για τη συγκρότηση νέων ταυτοτήτων, που μας αναγκάζουν να επαναπροσδιορίσουμε τους όρους με τους οποίους προσεγγίζουμε τις εθνικές ταυτότητες, λόγω των υβριδικών και όχι μόνο χαρακτηριστικών τους. Η περίπτωση της αλβανικής μετανάστευσης προς την Ελλάδα μπορεί να προσφέρει πολλά στη μελέτη του φαινομένου, εάν γίνει με έναν κατάλληλο διεπιστημονικό τρόπο. Η γεωγραφική εγγύτητα, το ιστορικό υπόβαθρο των πληθυσμιακών μετακινήσεων, ο πολυ-εθνοτικός χαρακτήρας της ευρύτερης γεωγραφικής περιοχής στην οποία ανήκουν οι εδαφικές επικράτειες των δύο εθνικών κρατών, όπως αυτά διαμορφώθηκαν κατά βάση με το τέλος των βαλκανικών πολέμων, η ύπαρξη εθνοτικών ομάδων που τέμνουν τα εθνικά σύνορα (π.χ. Βλάχοι), η παρουσία της αναγνωρισμένης ελληνικής μειονότητας στην Αλβανία και άλλα ζητήματα που αφορούν τις διμερείς σχέσεις των συγκεκριμένων κρατών (π.χ. το ζήτημα των Τσάμηδων), καθιστούν τη νέα αλβανική μετανάστευση ένα φαινόμενο πρόκληση για τις επιστήμες που ασχολούνται με τα μεταναστευτικά φαινόμενα του σύγχρονου κόσμου. Επιπλέον, η ίδια η πολυπλοκότητα του φαινο-

⁵ Βλ. Th. Faist, *The volume and dynamics of international migration and transnational social spaces*, Oxford U.P., Oxford, 2000, σελ. 45-6.

μένου μπορεί να αποτελέσει καλό παράδειγμα για την αμφισβήτηση γενικευτικών και απλουστευτικών θεωρητικών μοντέλων.

Αξίζει να σταθούμε λίγο σ' αυτό το θέμα και να αναδείξουμε εν συντομία τη σημασία των παραπάνω διαστάσεων της αλβανικής μετανάστευσης προς την Ελλάδα. Και πρώτα από όλα η ιστορική διάσταση. Μπορεί να αγνοηθεί το γεγονός των μεγάλων μετακινήσεων αλβανικών πληθυσμών προς τον ελλαδικό χώρο πριν την οθωμανική κατάκτηση, γεγονός στο οποίο οφείλεται η παρουσία των Αρβανιτών στην Αττική και αλλού, που μέχρι σήμερα παραμένουν ως ένα βαθμό δίγλωσσοι; Το ερώτημα δεν αφορά μόνο την κατανόηση του ιστορικού πλαισίου της μετανάστευσης αλλά και όψεις του σύγχρονου φαινομένου, αφού φαίνεται ότι η παρουσία αυτών των πληθυσμών στη σημερινή Ελλάδα έχει επηρεάσει τη διαμόρφωση του χάρτη της νέας μετανάστευσης αλλά και των δικτύων κοινωνικών σχέσεων που έχουν προκύψει. Η γλωσσική κοινότητα και η πολιτισμική συνάφεια έπαιξαν και παίζουν ρόλο στην αναζήτηση τόπου εγκατάστασης και πεδίου εργασίας εκ μέρους των μεταναστών αλλά και στην αποδοχή τους και ενσωμάτωσή τους εκ μέρους των ντόπιων Αρβανιτών. Αυτό είχα την ευκαιρία να το διαπιστώσω από τις πολλές συνεντεύξεις που έχω πραγματοποιήσει με Αλβανούς μετανάστες, όπου τείνει να είναι στερεοτυπική η αναφορά τους στην καλή υποδοχή εκ μέρους των πληθυσμών αρβανίτικων χωριών ιδιαίτερα στην περιοχή των Θηβών κατά τους πρώτους μήνες της περιπλάνησής τους στην Ελλάδα. Το γεγονός ότι τουλάχιστον οι ηλικιωμένοι μιλάνε αρβανίτικα και μπορούν να επικοινωνήσουν με τους Αλβανούς είναι καθοριστικής σημασίας. Ως προς την πολιτισμική συνάφεια, το ζήτημα είναι πιο σύνθετο και απαιτεί ειδική έρευνα και μελέτη. Το έθιξε στο συνέδριο της Κορυτσάς ο Σ. Μαγκλιβέρας, ο οποίος, εισηγούμενος το θέμα «Αλβανοί μετανάστες και Αρβανίτες οικοδεσπότες: Ταυτότητες και σχέσεις»⁶, ανέδειξε την πολυπλοκότητά του και τη μεγάλη σημασία του για την κατανόηση

⁶ Simeon Magliveras, «Albanian immigrants and Arvanite hosts: Identities and relationships», Εισήγηση στο Συνέδριο *New Perspectives on Albanian Migration and Development*, Κορυτσά, 16-17 Σεπτεμβρίου 2004 (οργάνωση: Πα-

της ίδιας της έννοιας της εθνοτικής και πολιτισμικής ταυτότητας.

Είναι πράγματι πολύ ενδιαφέρον να εξετάσει κανείς τον τρόπο με τον οποίο τέτοιοι δεσμοί ενεργοποιούνται στο πλαίσιο της μετανάστευσης αλλά και το νόημα που προσδίδουν σ' αυτή τα ίδια τα υποκείμενα. Εξάλλου ο ίδιος ο προσδιορισμός ενός τέτοιου δεσμού είναι προβληματικός, με την έννοια ότι είναι κατά βάση εθνοτικός, καθώς αφορά τις εθνολογικές καταβολές, αλλά πλέον τα μέλη τους ανήκουν σε διαφορετικά εθνικά σύνολα, οι μεν είναι Έλληνες και οι δε Αλβανοί. Η συγκρότηση των νεωτερικών «καθαρών» εθνικών ταυτοτήτων και η ίδια η εθνική ιδεολογία δημιουργεί εκ των πραγμάτων μια δυσκολία στην «ταξινόμηση» αυτού του δεσμού, όπως και σε οποιαδήποτε ταύτιση, η οποία, πέρα από τις άλλες κοινωνικές και ψυχολογικές συνέπειες, θα προκαλούσε και μια κρίση ταυτότητας. Η φαινομενικά αντιφατική στάση των Αρβανιτών που διαπιστώνει ο Μαγκλιβέρας έχει να κάνει με τη δυσκολία δημόσιας διαχείρισης του φαινομένου. Η δημόσια εκδήλωση της εθνολογικής και γλωσσικής συγγένειας με τους Αλβανούς μετανάστες συνιστά οπωσδήποτε πρόβλημα, γι' αυτό και οι συμπεριφορές ανάμεσα στον ιδιωτικό και το δημόσιο χώρο διαφοροποιούνται. Για τους Αρβανίτες η μετάβαση από την προ-νεωτερική εθνοτική στη νεωτερική εθνική ταυτότητα σήμανε ιστορικά την ταύτισή τους με το ελληνικό έθνος, γεγονός που προκαλεί μια σύγχυση, εάν θα ήθελε κανείς να μιλήσει για ενεργοποίηση εθνοτικών δεσμών. Και από αυτή την άποψη το συγκεκριμένο θέμα αποτελεί μια πρόκληση.

Ως προς το εθνολογικό υπόβαθρο του ευρύτερου γεωγραφικού χώρου, όπου συγκροτήθηκαν τα δύο εθνικά κράτη, και ιδιαίτερα της ευρύτερης ζώνης όπου χαραχτηκε το σύνορο (με πολύ μεγάλη δυσκολία είναι αλήθεια λόγω ακριβώς του σύνθετου εθνολογικού μωσαϊκού και της απουσίας «καθαρών» εθνολογικών κατηγοριών) δεν μπορεί να αγνοήσει κανείς τόσο την ύπαρξη διαφορετι-

νεπιστήμιο του Sussex, Sussex Centre for Migration Research). Βλ. επίσης Eda Derhemi «New Albanian immigrants in the old Albanian diaspora: Piana degli Albanesi», *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 29, 6, 2003, σελ. 1.015-1.032, για τη «συνάντηση» των νέων Αλβανών μεταναστών με τους παλιούς Arbëresh στην πόλη Piana της Σικελίας.

κών εθνοτικών ομάδων όσο και την αλληλοδιείσδυση μεταξύ των δύο κυρίαρχων, οι οποίες θα συγκροτήσουν τα δύο εθνικά κράτη τελικά⁷. Το παράδειγμα των Βλάχων, μιας ομάδας της οποίας η παρουσία εξακολουθεί και μετά τη χάραξη του εθνικού συνόρου να είναι εξαπλωμένη και στις δύο χώρες, είναι χαρακτηριστικό. Πολλοί από τους μετακινούμενους κτηνοτρόφους απλώς έτυχε να βρίσκονται στη μία ή στην άλλη πλευρά του συνόρου με τα κοπάδια τους και το πού εντάχτηκαν τελικά έχει να κάνει με αυτό το γεγονός. Σε πολλές περιπτώσεις τμήματα συγγενειακών ομάδων (φάρρες) χωρίστηκαν στα δύο και τα μέλη τους έγιναν πολίτες διαφορετικών εθνικών κρατών.

Με την πτώση του αλβανικού καθεστώτος οι Βλάχοι της Αλβανίας ήταν από τους πρώτους που ήρθαν στην Ελλάδα, γνωρίζοντας τους δρόμους κοντά στα σύνορα και διαθέτοντας δίκτυα συγγενειακών σχέσεων, τα οποία διευκόλυναν την εγκατάστασή τους και την εργασιακή αποκατάστασή τους. Πολλές τέτοιες περιπτώσεις συνάντησα στα πρώτα χρόνια της εξόδου (1991-2) στην περιοχή του Πωγωνίου και ιδιαίτερα στο αμιγές Βλαχοχώρι Κεφαλόβρυσο (Μετζιτιέ), όπου οι Βλάχοι από την Αλβανία είχαν συγγενείς, τους οποίους αναζήτησαν και «αξιοποίησαν» στο πλαίσιο των ατομικών ή οικογενειακών στρατηγικών που ανέπτυξαν στη συνέχεια, προκειμένου να αποκατασταθούν στην Ελλάδα. Πολλοί από αυτούς έμειναν στην αρχή για ένα μικρό διάστημα στο χωριό αυτό και στη συνέχεια εξακτινώθηκαν στην υπόλοιπη Ελλάδα και κυρίως σε περιοχές όπου υπάρχουν Βλάχοι (Ήπειρο, Θεσσαλία, Μακεδονία). Είναι αξιοσημείωτο επίσης το γεγονός ότι αρκετοί ηλικιωμένοι που διέθεταν κτηνοτροφική εμπειρία απασχολήθηκαν στα κοπάδια των Βλάχων της Πίνδου, ακολουθώντας τα και στα χειμαδιά. Η κοινή γλώσσα, το κοινό πολιτισμικό υπόβαθρο αλλά και η συναισθηματική ταύτιση έπαιξαν καταλυτικό ρόλο στη διαμόρφωση μόνιμων δικτύων συνεργασίας και στην ομαλή ενσωμάτωση των μεταναστών από την Αλβανία στα Βλαχοχώρια της Ελλάδας.

Το ζήτημα της μετανάστευσης των Βλάχων της Αλβανίας προς

⁷ Βλ. σχετικά L. K. Hart, «Culture, civilization and demarcation at the north-west borders of Greece», *American Ethnologist*, 26, 1, σελ. 6-23.

την Ελλάδα θίγει και ο Γάλλος ανθρωπολόγος Gilles de Rapper, ο οποίος έχει κάνει εντατική επιτόπια έρευνα στη Νότια Αλβανία και ιδιαίτερα στην περιοχή της Λιντζουριάς (Lunxhëri) Αργυροκάστρου, όπου είναι εγκατεστημένοι πολλοί Βλάχοι. Σε άρθρο του σχετικό με τη μετανάστευση από αυτή την περιοχή γράφει ότι οι Βλάχοι ήταν οι πρώτοι που έφυγαν μαζικά για την Ελλάδα. Αυτό συνέβη, διότι οι συνθήκες διαβίωσης γι' αυτούς ήταν οι χειρότερες, καθώς στο παρελθόν γνώρισαν διακρίσεις σε βάρος τους και κυνηγήθηκαν από το καθεστώς αλλά και διότι είχαν διασυνδέσεις με δικούς τους ανθρώπους στην Ελλάδα, ακόμα και συγγενείς, όπως στο χωριό Κεφαλόβρυσο. Οι Βλάχοι έπαιξαν επίσης στην πρώτη φάση το ρόλο των οδηγών όσων ήθελαν να φύγουν για την Ελλάδα, καθώς γνώριζαν καλά τις διόδους στα σύνορα και διέθεταν δίκτυα σχέσεων στην Ελλάδα που ήταν χρήσιμα για την προώθηση των μεταναστών στο εσωτερικό της χώρας.⁸

Στο συμπέρασμα του παραπάνω άρθρου του ο G. de Rapper δίνει τον τίτλο «New transnationalism?» και σημειώνει:

Η μετανάστευση και το άνοιγμα των συνόρων έχουν επιφέρει μια αλλαγή στην τοπική αντίληψη της ταυτότητας: η αντίθεση Αλβανός-Έλληνας έχει παραχωρήσει τη θέση της σε μια πιο σύνθετη «bricolage», που βασίζεται στη μνήμη του *kurbet* και σε μια πολιτισμική και γεωγραφική εγγύτητα, και αυτό μπορεί να θεωρηθεί ως σημάδι μιας νέας κατάστασης *transnationalism* ανάμεσα στην Ελλάδα και την Αλβανία. Αυτός είναι ο τρόπος με τον οποίο οι Λιντζουριώτες ανταποκρίνονται στην πρόκληση να έχουν πρόσβαση στην ελληνική αγορά εργασίας.⁹

Έτσι θέτει το ζήτημα σ' ένα ευρύτερο πλαίσιο συζήτησης περί μετανάστευσης, συνόρων και ταυτότητας, τονίζοντας ότι οι εθνικές κατηγοριοποιήσεις συνεχίζουν να ισχύουν αλλά, προκει-

⁸ Βλ. Gilles de Rapper, «Better than Muslims, not as good as Greeks. Emigration as experienced and imagined by the Albanian Christians of Lunxhëri», στο R. King, N. Mai, St. Schwandner-Sievers (ed.), *The new Albanian migration*, Sussex Academic Press, Brighton-Portland, 2005, σελ. 173-194. Βλ. επίσης μια ανάλογη δημοσίευση του ίδιου: «Διασυνοριακές μετακινήσεις προς την Ήπειρο από τα χωριά της Νότιας Αλβανίας», *Γεωγραφίες*, 5, 2003, σελ. 98-113.

⁹ Βλ. ό.π., σελ. 192.

μένου να κατανοήσουμε τι συμβαίνει στην καθημερινότητα των ανθρώπων σε σχέση με τις συμπεριφορές και τις στρατηγικές των μεταναστών, είναι απαραίτητο να παίρνουμε υπόψη και άλλες περισσότερο διαφορούμενες και ρευστές κατηγορίες, όπως είναι οι εθνοτικές ταυτότητες. Δεν είναι, ωστόσο, εύκολο, καταλήγει, να πούμε σε ποιο βαθμό αυτή η επάνοδος του εθνοτισμού οφείλεται στη διαμόρφωση ενός διεθνικού χώρου λόγω της μετανάστευσης, όπου ο ανταγωνισμός εκφράζεται με εθνοτικούς όρους, ή είναι μια αντίδραση στην εθνικιστική προπαγάνδα της κομμουνιστικής εποχής.

Μετανάστευση ή διασυνοριακή κινητικότητα;

Έχει γίνει ήδη φανερό από τα παραπάνω ότι η έννοια της διεθνικότητας καθίσταται άκρως προβληματική, εάν εφαρμοστεί σε συγκεκριμένες συνθήκες, όπως αυτές της αλβανικής μετανάστευσης στην Ελλάδα και ιδιαίτερα στην Ήπειρο. Όμως σε ένα τέτοιο πλαίσιο καθίσταται προβληματική και η ίδια η έννοια της μετανάστευσης. Και εξηγούμαι:

Ενώ η μετανάστευση ανθρώπων από το ένα μέρος στο άλλο αποτελεί φαινόμενο σύμφυτο με την ιστορική παρουσία του ανθρώπου στη γη, φαίνεται να έχει συνδεθεί ως αντικείμενο μελέτης των κοινωνικών επιστημών κατ' εξοχήν με την πραγματικότητα του έθνους-κράτους, με αποτέλεσμα οι προσεγγίσεις της να προσδιορίζονται σε μεγάλο βαθμό από αυτό το γεγονός. Έτσι, η ταύτιση στην εθνική ιδεολογία ανάμεσα σε μια εδαφική επικράτεια, ένα λαό και έναν πολιτισμό επηρέασε άμεσα ή έμμεσα και τον ίδιο τον προσανατολισμό και τις μεθοδολογικές και εννοιολογικές επιλογές των σχετικών μελετών. Η πρόσδεση του λαού ενός έθνους στο έδαφός του με όρους φυσικού ριζώματος σήμανε την αντιμετώπιση της όποιας μετακίνησης εκτός των ορίων του όχι απλά ως εκτόπισης αλλά και ως «ξεριζωμού». Παρότι η έννοια της ξενιτιάς στο προ-νεωτερικό παρελθόν συνδεόταν με την απομάκρυνση από τον τόπο καταγωγής, που ήταν συνήθως μια τοπική κοινότητα, με τη συγκρότηση του έθνους-κράτους προσλαμβάνει και αυτή ε-

θνικά χαρακτηριστικά. Πατρίδα ολοένα και περισσότερο γίνεται η χώρα στην οποία ανήκει κάποιος και λιγότερο ο ιδιαίτερος τόπος καταγωγής. Άλλωστε η εθνική πατρίδα νοείται ως προέκταση της τοπικής, η οποία γίνεται έτσι όχι μόνο ένα κομμάτι της αλλά και μια μικρογραφία της. Είναι χαρακτηριστικό το ποίημα του Γ. Δροσίνη, το οποίο αναφέρεται στον ξενιτεμένο που ζητά από την πατρίδα να πάρει μαζί του στα ξένα χώμα ελληνικό, ένα ποίημα που όλοι μάθαμε από τα σχολικά εγχειρίδια («Τώρα που θα φύγω και θα πάω στα ξένα/ και θα ζούμε μήνες χρόνια χωρισμένοι,/άσε με να πάρω κάτι κι από σένα/γαλανή πατρίδα πολυαγαπημένη...»). Είναι επίσης χαρακτηριστικό ότι, ενώ στο ελληνικό δημοτικό τραγούδι της ξενιτιάς δεν υφίσταται η έννοια της εθνικής πατρίδας, καθώς είναι δημιούργημα της προ-εθνικής περιόδου, κατά την οποία οι τοπικές κοινωνίες τις οποίες αποχωρίζονταν όσοι «ξενιτεύονταν» ανήκαν στην πολυ-εθνοτική Οθωμανική Αυτοκρατορία, εκ των υστέρων στις διάφορες προσεγγίσεις προβάλλεται πάνω σ' αυτό το φαινόμενο η νεωτερική ιδέα του έθνους.

Η φυσικοποίηση της σχέσης με αυτό που προκύπτει ως εθνική πατρίδα με την εδαφική έννοια του όρου («πάτριο έδαφος») προσλαμβάνει τέτοιες διαστάσεις που ακόμα και τα φυσικά στοιχεία ενός τόπου αποκτούν εθνικά χαρακτηριστικά. Η επένδυση του ιδεολογήματος του «εθνικού χώματος» με έντονο επίσης συναισθηματικό περιεχόμενο έχει οδηγήσει την εθνική ιδεολογία σε έναν πραγματικό φετιχισμό. Ένα φετιχισμό, ωστόσο, που έχει αποτελέσει το βάθρο του πατριωτισμού. Η ταύτιση με την πατρίδα και το έδαφός της σημαίνει την ετοιμότητα για ατομική και συλλογική θυσία για την υπεράσπιση της ακεραιότητάς της. Στην εθνική ρητορεία εκφράσεις όπως «χύνω το αίμα μου για την πατρίδα» ή «θα υπερασπιστούμε με την τελευταία ρανίδα του αίματος και την τελευταία σπιθαμή του εδάφους μας», δηλώνουν τη διάσταση του φαινομένου και τη σημασία του για την καλλιέργεια του εθνικού φρονήματος.

Η παντοδυναμία της εθνικής ιδεολογίας στη νεωτερική εποχή δεν άφησε ανεπηρέαστες φυσικά και τις ίδιες τις κοινωνικές επιστήμες. Το έθνος δεν κατέστη μόνο κυρίαρχη πολιτικο-κοινωνική μονάδα οργάνωσης του κόσμου αλλά και εργαλείο σύλληψης της

πραγματικότητας και βεβαίως συγγραφής της ιστορίας¹⁰. Είναι χαρακτηριστικό ότι ακόμα και σχολές επιστημονικής σκέψης που έχουν την πρόθεση να αποδομήσουν όλες αυτές τις «κατασκευές» συχνά παγιδεύονται από τα ίδια τα εννοιολογικά πλαίσια που στοχεύουν να αμφισβητήσουν.

Κάτι τέτοιο έχει συμβεί και με τη μελέτη του μεταναστευτικού φαινομένου. Ενώ με τον όρο μετανάστευση ορίζεται κάθε μορφή μετακίνησης πληθυσμού από μία περιοχή σε μία άλλη, από μια αγροτική περιοχή σε μια άλλη ή σε ένα αστικό κέντρο, από μια πόλη σε μια άλλη, από μια χώρα σε μια άλλη κ.λπ., κατά κανόνα η χρήση του έχει συνδεθεί με τη μετακίνηση από ένα εθνικό κράτος σ' ένα άλλο. Γι' αυτό όταν αναφερόμαστε σε μετακινήσεις εντός των ορίων του κράτους επιβάλλεται να χρησιμοποιούμε τον όρο «εσωτερική μετανάστευση». Αν και σχεδόν κάθε μετακίνηση με σκοπό την εγκατάσταση, έστω και προσωρινά, σε έναν τόπο, καταγράφεται στην ιστορία ως κοινωνικό πρόβλημα και εγγράφεται στη συλλογική συνείδηση ως τραυματική εμπειρία, ο αποχωρισμός από τη χώρα προέλευσης και η εγκατάσταση σε άλλο κράτος αποκτά το επιπλέον επιβαρυντικό στοιχείο της αποστέρησης της πατρίδας, της αποκοπής από τον κορμό του έθνους, του ξεριζωμού από την πατρώα γη και της αναγκαστικής ένταξης σε μια διαφορετική χώρα, σε ένα διαφορετικό έθνος εξ ορισμού με την ιδιότητα του εθνικά «άλλου», του ξένου.

Τα στερεότυπα δε περί του ενιαίου και ομοιογενούς χαρακτήρα του έθνους καθιστούν τη διαδικασία της «ένταξης» μια δύσκολη υπόθεση, καθώς θεωρείται απαραίτητη η αφομοίωση του μετανάστη προκειμένου να ενσωματωθεί. Δεν είναι τυχαίο, άλλωστε, ότι οι πρώτες επιστημονικές προσεγγίσεις του φαινομένου επικεντρώνονται σ' αυτό το ζήτημα. Ουσιαστικά μόλις μετά τη δεκαετία του 1960 αρχίζει να αμφισβητείται το αφομοιωτικό μοντέλο μελέτης της μετανάστευσης και να τίθενται ζητήματα όπως αυτό του σεβασμού της διαφοράς, εθνοτικής και πολιτισμικής, των με-

¹⁰ Για ένα συνοπτικό προβληματισμό γύρω από αυτό το θέμα βλ. Αντώνης Λιάκος, *Πώς στοχάστηκαν το έθνος αυτοί που θέλησαν να αλλάξουν τον κόσμο*, Πόλις, Αθήνα, 2005.

ταναστών, μέσα σ' ένα ιδεολογικό και επιστημολογικό πλαίσιο που οδήγησε, μέσω της «πλουραλιστικής» προσέγγισης (χαρακτηριστική είναι η έννοια της πολυ-πολιτισμικότητας), σε πιο σύνθετες και πιο πολιτικοποιημένες οπτικές, που συνδέονται κυρίως με τη μετανάστευση στη Δυτική Ευρώπη. Σε αυτή τη νέα τάση, που φέρει εμφανώς τη σφραγίδα της μαρξιστικής ιδεολογίας, τίθενται ζητήματα όπως αυτό των άνισων σχέσεων ανάμεσα στις χώρες προέλευσης και τις χώρες υποδοχής στο πλαίσιο της θεωρίας της παγκοσμιοποίησης αλλά και θέματα που συνδέουν την εθνοτική με την ταξική διάσταση στο πλαίσιο της συζήτησης για την κοινωνική ένταξη/ αποκλεισμό των μεταναστών.

Από τη δεκαετία του 1980 και έπειτα αρχίζουν να απασχολούν θέματα που ξεφεύγουν από τις εθνοκεντρικές προσεγγίσεις της αφομοίωσης των μεταναστών όσο και από τις δομικές που υποβαθμίζουν τη διάσταση της αυτενέργειας των ίδιων των μεταναστών δίνοντας έμφαση στον καθοριστικό ρόλο των οικονομικών και κοινωνικών παραγόντων. Μάλιστα προβληματισμοί σχετικά με τις σχέσεις ανάμεσα στις διάφορες εθνοτικές ομάδες που συμβιώνουν σε κοινές χώρες υποδοχής –κάτι τέτοιο συνέβη κατ' εξοχήν στη Βρετανία– ανέδειξαν τη σημασία όχι απλώς των δι-εθνοτικών σχέσεων αλλά και τη σπουδαιότητα της ανάδειξης των μεταναστών ως κοινωνικών υποκειμένων. Δεν είναι τυχαίο πως μέσα από αυτό το νέο προσανατολισμό προκύπτουν τα σπέρματα μιας αναθεωρητικής προσέγγισης στην ίδια την κατηγορία του έθνους με όρους περισσότερο πολιτισμικούς. Οι μελέτες, για παράδειγμα, των E. Gellner και A. D. Smith για το εθνικό φαινόμενο εντάσσονται σ' αυτό το πλαίσιο¹¹.

Γενικά από τη δεκαετία του 1980 και μετά μαζί με τις νέες θεωρήσεις του εθνικού φαινομένου που συνδέονται με τη διαμόρφωση του νέου σκηνικού σε σχέση με τη μετανάστευση και τις συνέπειές της στις χώρες υποδοχής αλλά και στο ευρύτερο πλαίσιο των δι-εθνοτικών σχέσεων, προκύπτουν μια σειρά νέων επιστημονικών προβληματισμών από διαφορετικούς επιστημονικούς και γεωγραφι-

¹¹ Βλ. ενδεικτικά E. Gellner, *Nations and nationalism*, Basil Blackwell, 1983 (ελληνική έκδοση: *Έθνη και εθνικισμός*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 1992) και A. D. Smith, *Εθνική ταυτότητα*, Οδυσσέας, Αθήνα, 2000 (αγγλική έκδοση 1991).

κούς χώρους, που μετατοπίζουν το ενδιαφέρον των μελετών περισσότερο σε ζητήματα στρατηγικής των μεταναστών είτε σε συλλογικό ή σε ατομικό επίπεδο από τη μια, και από την άλλη υιοθετούν οπτικές που προάγουν έννοιες όπως αυτές της «διαδικασίας» ή της «συγκρότησης» παράλληλα ή σε αντίθεση με την έννοια της «δομής». Έτσι ο μετανάστης αρχίζει να εμφανίζεται ως ενεργό υποκείμενο και παύει να είναι απλά ένα θύμα, και η μετανάστευση αρχίζει να αντιμετωπίζεται ως ένα πολυδιάστατο ιστορικό και κοινωνικό φαινόμενο και όχι ως ένα πρόβλημα ή μια «ανωμαλία» που χρήζει διορθωτικών ή θεραπευτικών παρεμβάσεων.

Παρ' όλα αυτά, η μετανάστευση εξακολουθεί να προσεγγίζεται μέσα από το εθνικό πρίσμα. Οι κριτικές προσεγγίσεις στον εθνικισμό και οι νέες «κονστρουκτιβιστικές» θεωρίες περί έθνους επηρέασαν σαφώς τη συζήτηση για τη μετανάστευση και τους πληθυσμούς των μεταναστών αλλά δεν οδήγησαν αναγκαστικά σε μια επιστημολογική αναθεώρηση των βασικών εργαλείων μελέτης του φαινομένου ούτε πολύ περοσσότερο σε μια ριζική αμφισβήτηση της δομικής σύνδεσης του εθνικού με το μεταναστευτικό φαινόμενο και αναπροσαρμογής του ίδιου του εννοιολογικού και μεθοδολογικού πλαισίου¹².

Το ζήτημα αυτό τίθεται επιτακτικά με τη γενίκευση και την ένταση του φαινομένου της παγκοσμιοποίησης και την αύξηση της κινητικότητας των πληθυσμών με τις συνακόλουθες συνέπειες της πανταχού παρουσίας ρευστών και υβριδικών ταυτοτήτων, γεγονός που οδηγεί και στην ανάπτυξη θεωριών περί «αποεδαφοποίησης» του πολιτισμού και των ταυτοτήτων. Η περίπτωση του A. Appadurai με την εισαγωγή του όρου *ethnoscapes* είναι η πιο χαρακτηριστική αυτής της νέας τάσης, που ουσιαστικά οδηγεί άμεσα ή έμμεσα στην έννοια της ίδιας της «αποεδαφοποίησης» του έθνους. Με λίγα λόγια, ο Appadurai ανέπτυξε το επιχείρημα ότι με την

¹² Για μια εμπειριστατωμένη ανασκόπηση του θέματος βλ. Λίνα Βεντούρα *Μετανάστευση και έθνος*, Ε.Μ.Ν.Ε. - Μνήμων, Αθήνα, 1994. Βλ. επίσης Γ. Τσιμουρής, «Ανθρωπολογικές προσεγγίσεις της μετανάστευσης στη μεταπολεμική Ελλάδα: Ορισμένες υποθέσεις για μια αργοπορημένη σχέση», στο Δ. Γκέφου-Μαδιανού (επιμ.), *Όψεις ανθρωπολογικής έρευνας*, Ελληνικά γράμματα, Αθήνα, 2009, σελ. 293-313.

προώθηση της παγκοσμιοποίησης αυξάνονται τα υπερεθνικά ή διεθνικά μορφώματα, και με τις τεράστιες ροές ανθρώπων και ομάδων που μετακινούνται πέραν των εθνικών συνόρων και διαμορφώνουν νέα τοπία διασποράς, το εθνικό κράτος ολοένα και περισσότερο χάνει τον κυρίαρχο ρόλο του. Οι άνθρωποι ολοένα και περισσότερο οδηγούνται σε νέες μορφές συλλογικής ταύτισης, με αποτέλεσμα να αδυνατίζει και ο δεσμός τους με το εθνικό κράτος προέλευσης, και η ταυτότητά τους και ο πολιτισμός τους σταδιακά να «αποεδαφοποιούνται», ενώ στο παρελθόν η ενότητα εθνικού εδάφους, λαού και πολιτισμού φάνταζε αδιάσπαστη. Στο πλαίσιο των νέων οικουμενικών «εθνοτοπίων» (global ethnoscaples) οι ροές των ανθρώπινων ομάδων (διασπορές, μετανάστες, πρόσφυγες, τουρίστες κ.λπ.) διαμορφώνουν εναλλακτικές ομαδώσεις και τύπους ταυτοτήτων με ρευστές σχέσεις εσωτερικής ταύτισης αλλά με όμοιες συνθήκες κινητικότητας και ανασφάλειας. Αυτές οι νέες κοινότητες, σε αντίθεση με τις εθνικές, που είναι προσδεμένες σε μια εδαφική επικράτεια, είναι «αποεδαφοποιημένες»¹³.

Είναι κατανοητό γιατί θεωρήσεις σαν κι αυτή δεν προκαλούν μόνο αποδομητικές αντιλήψεις για το έθνος αλλά θέτουν υπό αμφισβήτηση και τις καθιερωμένες προσεγγίσεις της μετανάστευσης που, όπως είπαμε, ήταν εθνοκεντρικές. Ακόμα και η έννοια της διεθνικότητας (transnationalism) με όλα τα συμπαρομαρτούντα, αναπαράγει αυτόν τον εθνοκεντρισμό, κρατώντας στο επίκεντρο της συζήτησης το έθνος-κράτος, μια ταύτιση που αναπαράγει και τον ισομορφισμό «ένα έθνος-μια εδαφική επικράτεια-ένας πολιτισμός», και συνεπώς περιορίζει το έθνος στα όρια του κράτους αντιμετωπίζοντας τη μη ταύτιση περίπου σαν παρέκκλιση ή ακόμα και σαν «ανωμαλία». Είναι ωστόσο αλήθεια ότι η πραγματικότητα είναι διαφορετική από το στερεότυπο που επινόησε το έθνος για τον εαυτό του και ότι πολύ συχνά τα όρια του έθνους δεν ταυτίζονται με τα όρια του κράτους, όχι μόνο λόγω αυθαίρετης χάραξης

¹³ Βλ. Ar. Appadurai, «Global ethnoscaples. Notes and queries for a transnational anthropology» στο R. G. Fox (ed.), *Recapturing Anthropology*, School of American Research Press, Santa Fe, New Mexico, 1991, σελ. 191-210 και του ίδιου *Modernity at large, Cultural dimensions of globalization*, U.P., Minnesota, 1997.

των συνόρων αλλά και λόγω των μετακινήσεων που σημειώθηκαν σε διάφορες φάσεις της ιστορίας (διασπορές), με αποτέλεσμα όταν μιλάμε για διεθνική μετανάστευση να προκαλείται σύγχυση και επιπλέον να δημιουργούνται μεθοδολογικά αδιέξοδα.

Μια ομάδα μελετητών του φαινομένου της μετανάστευσης σε σχέση με την παγκοσμιοποίηση έχουν ξεκινήσει έναν διάλογο γύρω από την αναγκαιότητα επαναπροσδιορισμού του θεωρητικού και μεθοδολογικού πλαισίου με ταυτόχρονη αναθεώρηση των εννοιολογικών εργαλείων όπως αυτά έχουν χρησιμοποιηθεί μέχρι τώρα. Σε αυτό το πλαίσιο γίνεται ολοένα και περισσότερο κατανοητό ότι η διεθνικότητα δεν αποτελεί νέο φαινόμενο αλλά νέα προσέγγιση του φαινομένου της μετανάστευσης. Μάλιστα ένας από τους πιο γνωστούς μελετητές, ο Th. Faist, πρότεινε να αντιμετωπιστεί η διεθνικότητα ως μια εναλλακτική μορφή προσαρμογής των μεταναστών απέναντι σ' αυτές της αφομοίωσης και της πολυπολιτισμικότητας ή του εθνοτικού πλουραλισμού¹⁴. Έτσι και αλλιώς, πάντως, η αναγκαιότητα της υπέρβασης των αδιεξόδων των προσεγγίσεων που βασίζονται στην προβληματική πλέον, θεωρητικά και μεθοδολογικά, έννοια του έθνους, όπως αυτό ορίστηκε από την κυρίαρχη ιδεολογία του εθνικού κράτους, φαίνεται να γίνεται συνείδηση των μελετητών όσο ο διάλογος προχωρά.

Όσο η παντοδυναμία του έθνους-κράτους υποχωρεί και τα «εθνοτοπία» εμπεδώνουν τη θέση τους στην παγκόσμια σκηνή, τόσο η ανάγκη για την εγκατάλειψη της έννοιας του έθνους ως βασικού εργαλείου μελέτης της μετανάστευσης μεγαλώνει. Ο κόσμος αρχίζει να μοιάζει περισσότερο ως ένα σύνολο τοπίων σε διαρκή κίνηση και ρευστότητα και λιγότερο ως ένα άθροισμα σταθερών, εσωτερικά ομοιογενών στο χώρο και το χρόνο και απόλυτα διακριτών και διαφορετικών μεταξύ τους εθνικών κρατών. Έτσι ο ίδιος ο τόπος του έθνους, η χώρα, η εδαφική επικράτεια αρχίζει να δέχεται έντονες τις επιρροές της παγκοσμιοποίησης, τα σύνορά του να γίνονται πιο πορώδη, ώστε σιγά σιγά να αλλάζει σημασία

¹⁴ Βλ. Th. Faist, «Transnationalization in international migration: implications for the study of citizenship and culture», *Ethnic and Racial Studies*, 23, 2, 2000, σελ. 201.

τόσο η εσωτερική συνοχή όσο και η εξωτερική διαφοροποίηση. Η αλλαγή επίσης της έννοιας και της λειτουργίας του εθνικού συνόρου αρχίζουν να καθιστούν όλο και λιγότερο τις μετακινήσεις ανάμεσα στα κράτη «διεθνικές» και να εμφανίζονται αυτές μάλλον ως μετακινήσεις ανάμεσα σε διαφορετικές τοπικότητες σ' ένα παγκοσμιοποιημένο σκηνικό.

Κάτι τέτοιο αποτελεί εύλογη συνέπεια της υπέρβασης των ορίων των εθνών-κρατών σε πολλά επίπεδα σε περιπτώσεις υπερεθνικών ενώσεων, όπως αυτή της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Η αποδυνάμωση από τα μέσα των εθνικών συνόρων των χωρών-μελών και η ελεύθερη διακίνηση ανάμεσά τους καθιστούν τη «μετανάστευση» από τη μια χώρα στην άλλη μια υπόθεση που υπαγορεύει εκ των πραγμάτων αναθεώρηση του ίδιου του όρου. Οι μετακινήσεις μοιάζουν πλέον να συμβαίνουν όλο και περισσότερο ανάμεσα σε διαφορετικές τοπικότητες ενός ενιαίου υπερ-εθνικού χώρου, και οι πολιτισμικές ωσμώσεις που προωθούνται ελαχιστοποιούν τις διαφορές καθιστώντας και τις μεταβάσεις από τη μια εθνική επικράτεια στην άλλη όλο και λιγότερο ενέργειες «ξενιτεμού» και τις χώρες υποδοχής όλο και λιγότερο «ξενιτιές». Άλλωστε μια τέτοια κινητικότητα έχει παύσει να θεωρείται μετανάστευση και από τα ίδια τα κράτη και επικροτείται ως στοιχείο εκσυγχρονισμού, γεγονός που απέχει πράγματι πολύ από τη γνωστή αντιμετώπιση της μετανάστευσης ως κοινωνικού προβλήματος στο πρόσφατο ευρωπαϊκό παρελθόν.

Όπως και να 'ναι, φαίνεται ότι όλα συγκλίνουν στην υπέρβαση της έννοιας της μετανάστευσης σε ό,τι αφορά τη μελέτη των φαινομένων της σύγχρονης κινητικότητας και την αναγκαιότητα υιοθέτησης νέων εννοιολογικών εργαλείων, που σημαίνει κυρίως αναθεώρηση του θεωρητικού και μεθοδολογικού πλαισίου. Μια τέτοια αναθεώρηση βέβαια δεν μπορεί παρά να έχει στο επίκεντρο την ίδια την έννοια και την πραγματικότητα του έθνους-κράτους στην εποχή της παγκοσμιοποίησης¹⁵.

¹⁵ Για έναν ανάλογο προβληματισμό βλ. Β. Καραγιάννης, «Μετανάστευση-διεθνικότητα-κινητικότητα. Παρατηρήσεις πάνω στην έρευνα διεθνικής μετανάστευσης», *Σύγχρονα θέματα*, 92, 2006, σελ. 23-30.

Ζητήματα μεθοδολογίας

Ερευνώντας και μελετώντας το «μεταναστευτικό φαινόμενο» σε ό,τι αφορά τους Αλβανούς που «μεταναστεύουν» στην Ελλάδα και εστιάζοντας κυρίως το ενδιαφέρον μου στην ελληνοαλβανική μεθόριο προβληματίζομαι συχνά σχετικά με το παραπάνω ζήτημα, καθώς τα ίδια τα «δεδομένα» εγείρουν ερωτήματα σε σχέση με το καθιερωμένο μεθοδολογικό πλαίσιο και τις ίδιες τις εννοιολογικές κατηγορίες που κατ' αρχήν χρησιμοποιώ. Το να μιλά κανείς για «διεθνικότητα» είναι μεν μια επιλογή που νομιμοποιείται από την ύπαρξη του εθνικού συνόρου, το οποίο τέμνεται από τις μετακινήσεις των «μεταναστών», και βέβαια από την ίδια την παγίωση των δύο εθνικών οντοτήτων και ταυτοτήτων, της ελληνικής και της αλβανικής, μετά από τη συγκρότηση των αντίστοιχων εθνικών κρατών. Αλλά τόσο η εθνογραφική πραγματικότητα όσο και οι στρατηγικές, οι πρακτικές και ο ίδιος ο λόγος των «μεταναστών» αναιρούν πολύ συχνά την απόλυτη διχοτομία ανάμεσα στο εθνικά αλβανικό και το εθνικά ελληνικό και θέτουν σε συνεχή διαπραγμάτευση στην πράξη αυτές τις κατηγορίες, καθώς διαχειρίζονται το ζήτημα της ένταξής τους στην κοινωνία υποδοχής αλλά και τη σχέση τους με την εθνική ομάδα ένταξής τους και το παρελθόν τους, πράγματα άρρηκτα συνυφασμένα. Σε αυτό το πλαίσιο και η έννοια του συνόρου, πραγματικού και συμβολικού, αποκτά πρωτεύουσα σημασία, ζήτημα που θα δούμε πιο κάτω.

Ας ξεκινήσουμε από τον όρο *kuqbet* (κουρμπέτι), που προέρχεται από την τούρκικη λέξη *gurbet* και σημαίνει ταξίδι για δουλειά. Το κουρμπέτι χρησιμοποιούνταν σε όλες τις βαλκανικές χώρες ιδιαίτερα στα χρόνια της οθωμανικής κυριαρχίας αλλά και αργότερα για τις περιοδικές μετακινήσεις ανθρώπων σε άλλους τόπους με σκοπό την εργασία. Ανάμεσα στους Αλβανούς είναι ένας όρος που χρησιμοποιείται ακόμα και σήμερα, παρότι εκτοπίζεται από τον επίσημο όρο *emigración* και *emigrant* (μετανάστης), ο οποίος συνηθίζεται και από τα μέσα ενημέρωσης. Να σημειώσουμε επίσης ότι χρησιμοποιείται και ο όρος *refugjat*, που σημαίνει πρόσφυγας καθώς και ο όρος *arratisur* (φυγάς), που συνδέεται περισ-

σότερο με την περίοδο του κομμουνιστικού καθεστώτος, οπότε είχε προσλάβει και αρνητική σημασία (τόσο ο φυγός όσο και η οικογένειά του ήταν κοινωνικά στιγματισμένοι). Μιλώντας πάντως με Αλβανούς, στην Ελλάδα και την Αλβανία, διαπιστώνω ότι ο όρος *kurbeti* χρησιμοποιείται ακόμα, αλλά ο όρος *emigracion* θεωρείται πιο σύγχρονος. Μάλιστα κάποιοι συνομιλητές μου λένε ότι όλα αυτά είναι «ευρωπαϊκά», εννοώντας ότι όχι μόνο η λέξη έχει ευρωπαϊκή προέλευση αλλά και η έννοια συνδέεται με τον εξευρωπαϊσμό, δηλαδή τον εκσυγχρονισμό. Οι όροι *kurbeti* και *kurbetlli* απαντώνται τόσο στα παραδοσιακά όσο και στα σύγχρονα τραγούδια της ξενιτιάς αλλά και σε λογοτεχνικά πλαίσια και αναφορές¹⁶. Θυμίζω το τραγούδι που γράφτηκε για τον Flamur Pislî, έναν Αλβανό μετανάστη στην Ελλάδα που σκοτώθηκε από την αλβανική αστυνομία στο Ελμπασάν μετά από πειρατεία λεωφορείου στην Ελλάδα, όπου η λέξη *kurbeti* επαναλαμβάνεται και όπου εμφανίζεται και η παροιμία «*para kurbetit është para e gjaku*» (τα λεφτά της ξενιτιάς είναι λεφτά του αίματος)¹⁷, αλλά και το όνομα πολυφωνικού ομίλου Αλβανών μεταναστών στην Αθήνα «*Lot kurbetit*» (δάκρυ της ξενιτιάς).

Ενώ λοιπόν η *emigracion* συνδέεται με τον εκσυγχρονισμό, το *kurbet* είναι χαρακτηριστικό ότι δεν σηματοδοτεί μόνο ένα διαφορετικό παρελθόν αλλά και την ίδια την ιδιαίτερη πολιτισμική ταυτότητα διαφόρων ομάδων που βίωσαν συλλογικά το φαινόμενο αυτής της κινητικότητας. Η διαφοροποίηση δεν αφορά δηλαδή μόνο το χρόνο αλλά και την ταυτότητα. Είναι επίσης χαρακτηριστικό ότι το κουρμπέτι του παρελθόντος σημασιοδοτείται θετικά στη συλλογική μνήμη των ομάδων και μάλιστα συχνά αποτελεί συμβολικό κεφάλαιο που αξιοποιείται στο πλαίσιο της νέας μετανάστευσης. Ο Γάλλος ανθρωπολόγος Gilles de Rapper σε σχετική του μελέτη για την περιοχή της Lunxhëri (Λιντζουριά) του Αργυροκάστρου σημειώνει ότι η μεταναστευτική εμπειρία, η μνήμη

¹⁶ Trifon Dafa, *Përmeti. Kenga kurbeti*, Mbrothësia, Tiranë, 2003.

¹⁷ Βλ. Penelope Papailias, «“Money of *Kurbet* is money of blood”: the making of a “hero” of migration at the Greek-Albanian border», *Journal of Ethnic and Migration Studies* 29, 6, 2003, σελ. 1.059-1.078.

του *kurbet*, κατέχει σημαντική θέση στις αναπαραστάσεις του παρελθόντος και στην εικόνα που θέλουν να παρουσιάσουν οι Λιντζουριώτες για τον εαυτό τους. Η καθοριστική σημασία του για τη συγκρότηση της συλλογικής τους ταυτότητας έγκειται στο γεγονός ότι οι ξενιτεμένοι του παρελθόντος αφιέρωσαν ένα μεγάλο μέρος των αποταμιεύσεών τους στην κατασκευή μεγάλων σπιτιών στα χωριά τους και ανέπτυξαν έναν τρόπο ζωής και μια νοοτροπία ιδιαίτερη, μια αίσθηση ανωτερότητας (*aristocraci*) σε σχέση με άλλες περιοχές και ομάδες. Ο ίδιος μελετητής τονίζει βέβαια και τη διαφορά ανάμεσα στο *κουρμπέτι* του παρελθόντος και τη νέα μετανάστευση:

Ενώ το *kurbet* παρουσιάζεται σαν μια χρυσή εποχή, συνδεδεμένη τόσο με την οικονομική και κοινωνική ανάπτυξη της περιοχής όσο και με την ταυτότητά της, η νέα μετανάστευση γίνεται αντιληπτή ως μια οδυνηρή και πολύ λίγο παραγωγική εξέλιξη. Κατά πρώτο λόγο, οι διηγήσεις που αφορούν το *kurbet* αναφέρονται πολύ σπάνια στις πρακτικές δυσχέρειες της αναχώρησης και του ταξιδιού, λες και δεν υπήρχαν τα σύνορα (ενώ το ταξίδι για την Κωνσταντινούπολη γινόταν μέσω Ελλάδας), λες και ο καθένας ήταν ελεύθερος να πάει να δουλέψει όπου ήθελε. Αντιθέτως, όταν γίνεται λόγος για τη σημερινή μετανάστευση, αναφέρονται διαρκώς τα εμπόδια της αναχώρησης, είτε πρόκειται για την απόκτηση βίζας, είτε για το πέρασμα των συνόρων, είτε για το υπόλοιπο ταξίδι στην Ελλάδα.¹⁸

Αν εστιάσουμε το ενδιαφέρον μας στους Αλβανούς που με διάφορους τρόπους ζουν και εργάζονται στην Ελλάδα, θα διακρίνουμε ποικίλες μορφές μετανάστευσης που υπαγορεύουν και ανάλογες διαφοροποιήσεις ως προς την προσέγγισή τους. Η παρουσία των Αλβανών στην παραμεθόρια ζώνη της Ηπείρου και ιδιαίτερα στην περιοχή της Κόνιτσας χαρακτηρίζεται από στοιχεία τέτοια που την καθιστούν μια ξεχωριστή μορφή «μετανάστευσης» ή καλύτερα διασυνοριακής κινητικότητας, κατάλληλη για τη δοκιμή

¹⁸ Gilles de Rapper, «Η Lunxhëri: Μετανάστευση και εθνοτικά σύνορα στη Νότια Αλβανία», *Γεωγραφίες*, 5, 2003, σελ. 98-113, σελ. 102. Βλ. επίσης του ίδιου «Better than Muslims, not as good as Greeks. Emigration as experienced and imagined by the Albanian Christians of Lunxhëri», στο R. King, N. Mai and St. Schwandner-Sievers, *The New Albanian Migration*, Academic Press, Sussex, 2005, σελ. 173-194.

μιας εναλλακτικής προσέγγισης και την ανάπτυξη νέων θεωρητικών και μεθοδολογικών εργαλείων μελέτης του φαινομένου. Μια απλή επιφανειακή προσπάθεια εντοπισμού των Αλβανών πολιτών που κινούνται και εργάζονται στη συνοριακή αυτή περιοχή της Ηπείρου είναι αρκετή για να δείξει τη μεγάλη κινητικότητά τους αλλά και την εσωτερική τους διαφοροποίηση σε σχέση με αυτή. Αναφέρουμε τις πιο σημαντικές κατηγορίες: οικογένειες εγκατεστημένες στην Κόνιτσα ή σε χωριά, που επισκέπτονται τον τόπο τους στην άλλη πλευρά των συνόρων πολύ συχνά (συντηρούν άλλωστε τα σπίτια τους και αρκετοί έχουν τους ηλικιωμένους γονείς πίσω)· οικογένειες που είναι εγκατεστημένες αλλά επισκέπτονται τους τόπους προέλευσης πιο αραιά λόγω απόστασης· άνδρες ή γυναίκες που εργάζονται κατά τη διάρκεια της εβδομάδας στην περιοχή και επισκέπτονται τα σπίτια τους τα Σαββατοκύριακα· άνδρες κυρίως που έρχονται για δουλειά και επιστρέφουν αυθημερόν στα σπίτια τους (από τα αλβανικά χωριά πολύ κοντά στο σύνορο)· μαθητές που παρακολουθούν μαθήματα σε σχολεία και διαμένουν σε εστίες ή οικοτροφεία της Κόνιτσας και επισκέπτονται τα σπίτια τους τα Σαββατοκύριακα και τις διακοπές· ηλικιωμένοι που μοιράζουν το χρόνο τους ανάμεσα στην Αλβανία και την Ελλάδα, όπου βρίσκονται τα παιδιά τους· εργαζόμενοι που κι αυτοί απασχολούνται και στις δύο χώρες ανάλογα με την εποχή (π.χ. οικοδόμοι που περνούν τους χειμώνες στην Αλβανία ασχολούμενοι με διάφορες γεωργο-κτηνοτροφικές ή οικοδομικές εργασίες, καθώς στην Ελλάδα μειώνεται η ζήτηση τέτοιας εργασίας) και, τέλος, άνδρες και γυναίκες που έχουν παντρευτεί με Έλληνες πολίτες και ζουν στην περιοχή μόνιμα.

Παρατηρούμε λοιπόν μια τεράστια κινητικότητα αλλά και μια διαφοροποίησή της ανάμεσα στις διάφορες κατηγορίες, οι οποίες μάλιστα είναι και οι ίδιες ρευστές, καθώς οι ατομικές και οικογενειακές στρατηγικές αλλάζουν μέσα στο χρόνο ανάλογα με τα αντικειμενικά δεδομένα της αγοράς εργασίας αλλά και τον κύκλο ανάπτυξης της κάθε οικογένειας. Από την άλλη υπάρχει το δεδομένο όχι μόνο της γεωγραφικής εγγύτητας αλλά και της πολιτισμικής συνάφειας που δημιουργούν καταστάσεις κάθε άλλο παρά «ξενιτιάς» για αρκετούς Αλβανούς. Κι αυτή η συνάφεια δεν α-

φορά μόνο το γεγονός ότι, πριν κλείσει ερμητικά το σύνορο μετά τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο, οι δύο περιοχές εντεύθεν και εκείθεν του συνόρου επικοινωνούσαν με πολλούς τρόπους και η παλιά ενότητα σε πολλά πράγματα δεν είχε διασπαστεί παρά την επιβολή του εθνικού συνόρου μετά τους Βαλκανικούς πολέμους και την ίδρυση του αλβανικού κράτους το 1913 (οικονομικές δοσοληψίες, κοινωνικές επαφές ακόμα και γαμήλιες ανταλλαγές συνέχισαν καθ' όλη τη διάρκεια του Μεσοπολέμου). Επεκτείνεται, και αυτό είναι πολύ σημαντικό, στο γεγονός ότι το εθνικό σύνορο σε καμιά περίπτωση δεν ταυτίστηκε με τα πραγματικά εθνοτικά και πολιτισμικά όρια ανάμεσα στους πληθυσμούς. Το εθνοτικό και πολιτισμικό μωσαϊκό της ευρύτερης περιοχής ήταν τόσο σύνθετο, που ήταν αδύνατο να γίνει η χάραξη του συνόρου κατά έναν τρόπο που να αποδίδει μια απόλυτη διάκριση ανάμεσα σε Αλβανούς και Έλληνες. Γι' αυτό ακριβώς και οι επιτροπές χάραξης των συνόρων αντιμετώπισαν ανυπέρβλητες δυσκολίες, με αποτέλεσμα τελικά αυτή να γίνει με αυθαίρετο τρόπο και με βάση τις πολιτικές ισορροπίες της εποχής στη διεθνή σκηνή.

Η δυσκολία, όπως είναι γνωστό, δεν αφορούσε απλά το γεγονός ότι οι πληθυσμοί ζούσαν ανάμεικτοι ακόμα και στους ίδιους οικισμούς (π.χ. Κόνιτσα και Λεσκοβίκι), αλλά και το ότι τα ίδια τα «αντικειμενικά» χαρακτηριστικά των ομάδων, όπως η γλώσσα, δεν ήταν ασφαλείς δείκτες εθνικής ταξινόμησης και ένταξης, διότι οι συνειδήσεις παρουσίαζαν μια ρευστότητα, και σε πολλές περιπτώσεις τα αντικειμενικά κριτήρια δεν ταυτίζονταν με τον υποκειμενικό προσδιορισμό των ομάδων ή των ατόμων. Για παράδειγμα ένα μεγάλο τμήμα του αλβανικού ορθόδοξου πληθυσμού είχε αρχίσει να διαμορφώνει ή και να παγιώνει ελληνική εθνική συνείδηση μέσα από τη διάδοση της ελληνικής παιδείας και τη δράση της εκκλησίας. Από την άλλη μεριά, η αργοπορημένη ανάπτυξη της αλβανικής εθνικής συνείδησης είχε σαν αποτέλεσμα ένα κομμάτι του πληθυσμού να μην έχει διαμορφώσει ακόμα εθνική συνείδηση, με αποτέλεσμα να αντιμετωπίζει με αμηχανία τα κελεύσματα του εθνικισμού για ένταξη στη μια ή στην άλλη ομάδα, τη στιγμή που οι ίδιοι αυτοπροσδιορίζονταν περισσότερο εθνοτικά και τοπικά παρά εθνικά. Το παράδειγμα αρκετών μουσουλμάνων

αλβανόφωνων της Κόνιτσας είναι χαρακτηριστικό, και εκφράστηκε με τον πιο εύγλωττο τρόπο, όταν κατά την ανταλλαγή των πληθυσμών ανάμεσα στην Ελλάδα και την Τουρκία μετά το 1923 έπρεπε να δηλώσουν εθνική ταύτιση προκειμένου να αποφασιστεί η τύχη τους. Κατά έναν τρόπο όλοι οι μουσουλμάνοι θεωρούνταν Τούρκοι και κατά συνέπεια έπρεπε να πάνε στην Τουρκία, αλλά από τους μουσουλμάνους της Κόνιτσας ένα μέρος ανέπτυξε αλβανική εθνική συνείδηση (οι αδερφοί Faik και Mehmet Bey Konitzza, ηγετικές μορφές του αλβανικού εθνικού κινήματος αποτελούν χαρακτηριστικό παράδειγμα), ενώ κάποιοι άλλοι φαίνονταν να μην έχουν αναπτύξει συγκεκριμένη εθνική συνείδηση και να αυτοπροσδιορίζονταν απλά ως Κονιτσιώτες μουσουλμάνοι, γι' αυτό και αντιμετώπιζαν σοβαρό πρόβλημα όταν καλούνταν να δηλώσουν εθνικότητα. Επίσης, είναι γνωστό και το είπαμε ξανά, ότι οι Αλβανοί χριστιανοί ορθόδοξοι είχαν αρχίσει να διαμορφώνουν ελληνική εθνική συνείδηση και πολιτισμικά έτσι κι αλλιώς ήταν πολύ κοντά στους υπόλοιπους ομοθρήσκους τους¹⁹.

Είναι ακόμα σημαντικό να σημειώσουμε ότι και μετά τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο, ιδιαίτερα στο μεσοδιάστημα πριν από την εγκαθίδρυση του κομμουνιστικού καθεστώτος, αρκετοί Αλβανοί ορθόδοξοι, όπως και Έλληνες, έρχονται και εγκαθίστανται εκούσια στην Κόνιτσα και τα χωριά της, φαινόμενο που συνεχίζεται και στην επόμενη περίοδο, σε πολύ μικρότερη βέβαια έκταση («φυγάδες») παρά τα αυστηρά μέτρα φύλαξης του συνόρου που είχε πάρει το κομμουνιστικό κράτος. Σχετική έρευνά μας στα δημοτολόγια του Δήμου Κόνιτσας επιβεβαίωσε αυτό το γεγονός, καθώς για όλους αυτούς αναγράφεται ο τόπος καταγωγής με τη σημείωση ότι είναι «ενδεικτικά εγγεγραμμένοι». Έτσι παρατηρείται το φαινόμενο συγγενειακές ομάδες αλλά και οικογένειες να διασπώνται ανάμεσα στις δύο πλευρές του εθνικού συνόρου, με αποτέλεσμα να διαμορφώνουν στην πορεία και διαφορετικές εθνικές ταυτότητες. Στην Ελλάδα όλοι αυτοί γίνονται δεκτοί και καταγράφονται στη συλλογική συνείδηση των Ελλήνων ως «Βορειοηπει-

¹⁹ Βλ. N. Clayer, *Οι απαρχές του αλβανικού εθνικισμού*, Ισνάφι, Ιωάννινα, 2009 (γαλλική έκδοση 2007).

ρώτες» αλλά δεν ανήκουν όλοι στην ίδια εθνοτική κατηγορία. Είναι όλοι χριστιανοί με ελληνικό συνήθως φρόνημα αλλά ως προς την εθνολογική τους προέλευση διαφοροποιούνται.

Με την πτώση του αλβανικού καθεστώτος και το άνοιγμα του συνόρου, άτομα, οικογένειες και συγγενειακές ομάδες έχουν τη δυνατότητα να ξαναενωθούν, και αυτό το γεγονός δημιουργεί μια ιδιαίζουσα κατάσταση ως προς τη «μετανάστευση». Αρχικά το δίκτυο αυτών των σχέσεων διευκολύνει όσους επιθυμούν (κι αυτό ισχύει για τους περισσότερους) να έρθουν στην Ελλάδα, καθώς δέχονται τη βοήθεια των «δικών» τους και γενικά είναι ευπρόσδεκτοι. Για πολλούς, και αυτό ισχύει για τους Έλληνες και όσους άλλους έχουν ελληνικό φρόνημα, το πέρασμα του συνόρου δεν είναι παρά πέρασμα στην «πατρίδα» και σηματοδοτεί την ένωση με τον εθνικό κορμό και ιδιαίτερα με δικούς τους ανθρώπους, από τους οποίους κρατούνταν χωρισμένοι βίαια για μισό περίπου αιώνα. Παρά τα διάφορα προβλήματα που προκύπτουν από αυτή την επανένωση ή συνάντηση, όπως ζητήματα κληρονομιάς ή ταυτότητας, που προκαλούν στη συνέχεια εντάσεις και αποστασιοποιήσεις, είναι γεγονός ότι οι νέοι «μετανάστες» δεν αντιμετωπίζουν σε καμιά περίπτωση τυπικές συνθήκες ένταξης σε μια ξένη χώρα. Θα μπορούσα να αναφέρω χαρακτηριστικές περιπτώσεις ανθρώπων που φιλοξενήθηκαν για ένα μεγάλο χρονικό διάστημα σε συγγενικά τους πρόσωπα, ώσπου να προσαρμοστούν και να ορθοποδήσουν και άλλων που διεκδίκησαν και πήραν σπίτια και άλλες μορφές περιουσίας, που δείχνουν την ιδιαιτερότητα της κατάστασης. Να σημειώσουμε, επίσης, ότι από την άλλη μεριά, Έλληνες πολίτες («Βορειοηπειρώτες») που κατάγονται από χωριά ή πόλεις της Αλβανίας διεκδικούν τα πατρικά τους σπίτια και τις περιουσίες τους, όπου υπάρχουν, και σε κάποιες περιπτώσεις με θετική έκβαση παρατηρούνται «επιστροφές» όχι για μόνιμη εγκατάσταση αλλά για δεύτερη κατοικία και σ' ένα πλαίσιο περισσότερο συμβολικό και συναισθηματικό. Αυτό δείχνει και πόσο σύνθετο είναι το ζήτημα των ροών ανθρώπων και υλικών αγαθών ανάμεσα στις δυο πλευρές του συνόρου.

Γενικά, το νέο σκηνικό είναι τυπικά ένα σκηνικό «διεθνικής μετανάστευσης», αλλά ο όρος αυτός μάλλον συσκοτίζει παρά φω-

τίζει τις ιδιαίτερες πλευρές των πραγματικών σχέσεων και ροών που λαμβάνουν χώρα σ' ένα κοινωνικό πεδίο το οποίο τέμνει το εθνικό σύνορο. Η γεωγραφική και πολιτισμική εγγύτητα των δύο περιοχών εντεύθεν και εκείθεν του συνόρου, ο σύνθετος χαρακτήρας των εθνοτικών σχέσεων, το ιστορικό υπόβαθρο των κοινωνικών και οικονομικών σχέσεων αλλά και των μετακινήσεων και εγκαταστάσεων από τη μια στην άλλη περιοχή, η ρευστότητα των ταυτοτήτων στο παρελθόν αλλά ως ένα βαθμό και στο παρόν σε ό,τι αφορά ένα μέρος του πληθυσμού της αλβανικής πλευράς (κυρίως Αλβανούς ορθόδοξους) δεν επιτρέπουν την προσέγγιση του μεταναστευτικού φαινομένου με όρους εθνοκεντρικούς, δηλαδή με υποθέσεις εθνικής καθαρότητας και ομοιογένειας, που προϋποθέτουν την ύπαρξη παγιωμένων στο χώρο και το χρόνο εθνικών ταυτοτήτων, οι οποίες συμπίπτουν με την εδαφική επικράτεια των εθνικών κρατών. Αυτό σημαίνει ότι η έννοια της διεθνικής μετανάστευσης είναι μάλλον προβληματική και ανεπαρκής για τη μελέτη του συγκεκριμένου φαινομένου και ότι πρέπει από τη μία πλευρά να υπερβούμε το διεθνικό πλαίσιο που αφορά την ύπαρξη των εθνικών κρατών και να εντρυφήσουμε στο επίπεδο και το πλαίσιο των εθνοτικών σχέσεων, που τέμνουν τις εθνικές, και από την άλλη, υπερβαίνοντας την ίδια την έννοια της μετανάστευσης, που είναι άρρηκτα συνυφασμένη με το εθνικό φαινόμενο, να υιοθετήσουμε αυτή της κινητικότητας. Έτσι, αντί να μιλάμε για διεθνική μετανάστευση θα ήταν καλύτερο να μιλάμε για διασυνοριακή κινητικότητα.

Και το σύνορο;

Περιστατικό πρώτο: Τον Αύγουστο του 2006, στο πλαίσιο ενός μαθήματος πρακτικής άσκησης φοιτητών στην εθνογραφική έρευνα πεδίου και ειδικά σε μεθοριακές περιοχές, βρισκόμαστε με ομάδα μεταπτυχιακών φοιτητών στο συνοριακό φυλάκιο του Προσήλιου, δίπλα ακριβώς στον κατεστραμμένο οικισμό Κόρσατσκο, που βρίσκεται κυριολεκτικά πάνω στο σύνορο. Ο οικισμός αυτός καταστράφηκε και εγκαταλείφθηκε κατά τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πό-

λεμο και οι αλβανόφωνοι μουσουλμάνοι κάτοικοί του έφυγαν και εγκαταστάθηκαν στην Αλβανία.

Αφήνουμε το όχημά μας στο χώρο του φυλακίου, που και αυτό εγκαταλείφθηκε πριν λίγα χρόνια, με την αιτιολογία ότι δεν είναι απαραίτητο για τη φύλαξη του συνόρου πια, και παίρνουμε το μονοπάτι που μέσα από τα ερείπια του οικισμού οδηγεί στο αλβανικό έδαφος. Το μονοπάτι αυτό είναι «δουλεμένο» από τους Αλβανούς των κοντινών κυρίως χωριών που πηγαινοέρχονται με μεγάλη συχνότητα. Προσωπικά είχα ξαναπάει και είχα περπατήσει πάνω στο μονοπάτι και μάλιστα είχα διασχίσει, περπατώντας πάνω σε έναν κορμό δέντρου που χρησιμοποιούσαν οι Αλβανοί σαν γέφυρα, ένα ρέμα που θεώρησα ότι αποτελούσε την οριοθετική γραμμή του συνόρου και είχα προχωρήσει μέσα στο αλβανικό έδαφος φτάνοντας αρκετά κοντά στο χωριό Radat (Ραντάτ) της Αλβανίας. Παρότρυνα τους φοιτητές μου, λοιπόν, να κάνουμε το ίδιο πράγμα, για να ιδούν και οι ίδιοι τι και πώς είναι το σύνορο. Πήγαμε λοιπόν μέχρι το ρέμα και στην επιστροφή μας, καθώς ανηφορίζαμε προς το μέρος του φυλακίου είχαμε ένα πολύ ενδιαφέρον συναπάντημα: δύο Αλβανοί καβάλα σε άλογα επέστρεφαν για το χωριό τους το Ραντάτ από το ελληνικό χωριό Αγία Βαρβάρα, όπου καθημερινά εργάζονται πηγαινο-ερχόμενοι με τον ίδιο τρόπο. Πιάνουμε την κουβέντα μαζί τους, τυχαίνει μάλιστα να τους γνωρίζω προσωπικά από την έρευνά μου στην περιοχή, και στην ερώτησή μας πού ακριβώς είναι το σύνορο μας δείχνουν χαμογελώντας και με νόημα προς τα πίσω τους μια νοητή γραμμή που ορίζεται από τη ράχη του βουνού: «το σύνορο είναι όπως χύνονται τα νερά», μας λένε, κι εγώ νιώθω εκτός από αμηχανία και ντροπή. Αμηχανία γιατί εκείνη τη στιγμή εμείς έχουμε παραβιάσει το σύνορο και βρισκόμαστε παράνομα σε αλβανικό έδαφος και ντροπή γιατί η αρχή «όπως χύνονται τα νερά» είναι γνωστό ότι υιοθετείται στη χάραξη συνόρων γενικά. Δεν μπορούσα ωστόσο να φανταστώ ότι ένα χωριό βρισκόταν σε απόσταση αναπνοής από το σύνορο, κυριολεκτικά πάνω σ' αυτό. Σκέφτηκα βέβαια ότι γι' αυτό και εγκαταλείφθηκε, φέρνοντας στο νου μου την παροιμία που άκουσα για πρώτη φορά στα παραμεθόρια χωριά της Δρόπολης «χωράφι δίπλα σε ποτάμι και χωριό δίπλα σε σύνορο προκοπή δεν κάνει».

Ένωσα πάντως ευτυχής που τεκμηριώνονταν με τον καλύτερο τρόπο όσα είχα πει στους φοιτητές για τη φύση και το χαρακτήρα των εθνικών συνόρων...

Περιστατικό δεύτερο: Βρίσκομαι Παρασκευή απόγευμα, άνοιξη του 2002, στο χωριό Μολυβδοσκεπάστη, το οποίο οι κάτοικοί του παρουσιάζουν σε κάθε ξένο ως «επιμεθόριο» χωριό. Πράγματι, το σύνορο απέχει περίπου 500 μέτρα από την εκκλησία του χωριού που βρίσκεται στην άκρη του οικισμού. Διηγούνται μάλιστα οι χωριανοί ότι όταν χαράσσονταν τα σύνορα σε μια πρώτη φάση η εκκλησία αυτή είχε μείνει στο αλβανικό έδαφος, καθώς είχε υιοθετηθεί ως σύνορο ένα ρέμα που χωρίζει τον οικισμό από την εκκλησία, αλλά μετά από παραστάσεις και διαμαρτυρίες των χωριανών, άλλαξε η οριοθέτηση και η εκκλησία συμπεριλήφθηκε στο ελληνικό έδαφος. Έμειναν, ωστόσο, σε αλβανικό έδαφος αρκετές καλλιεργούμενες εκτάσεις του χωριού, χωράφια που ανήκαν σε χωριανούς, τα οποία μάλιστα μέχρι το Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο είχαν το δικαίωμα να τα καλλιεργούν οι ιδιοκτήτες τους με βάση σχετική διακρατική συμφωνία. Κουτσοπίνοντας και συζητώντας με χωριανούς σε ένα από τα καφενεία του χωριού που βρίσκεται πάνω στον κεντρικό δρόμο, παρατηρώ μια ομάδα παιδιών, που φαίνονται μαθητές, να κατευθύνεται προς το σύνορο με τα πόδια. Ρωτώ σχετικά και μαθαίνω ότι είναι παιδιά από τα διπλανά ελληνόφωνα χωριά της Αλβανίας, Βλαχοψηλοτέρα (Vllahopsilotehtë) και Βαλοβίστα (Bionizhdë), που σπουδάζουν σε σχολεία της Κόνιτσας· εκεί διαμένουν σε εστίες και οικοτροφεία κατά τη διάρκεια της εβδομάδας και τα Σαββατοκύριακα πηγαίνουν στα χωριά τους, μέσω του στρατιωτικού φυλακίου της Μολυβδοσκεπάστης, το οποίο λειτουργεί ως άτυπο τελωνείο εξυπηρετώντας βασικά τους κατοίκους αυτών των χωριών. Η απόσταση από τη Μολυβδοσκεπάστη μέχρι το πρώτο χωριό πέρα από το σύνορο είναι λιγότερο από μία ώρα πεζοπορία. Εκτός από τους μαθητές αρκετοί κάτοικοι των δύο αυτών χωριών μετακινούνται καθημερινά διασχίζοντας το σύνορο για εργασία και διάφορες άλλες υποθέσεις στη Μολυβδοσκεπάστη.

Περιστατικό τρίτο: Τον Ιούλιο του 1997 και ενώ βρίσκομαι στα Γιάννινα, ειδοποιούμαι από τους γονείς μου που βρίσκονται στο

χωριό μου, την Αετομηλίτσα, ότι Αλβανοί πήραν ολόκληρο το κοπάδι μας (350 περίπου γιδοπρόβατα) από τη νομή του δίπλα στο σύνορο και το οδήγησαν στην Αλβανία. Φτάνοντας στο χωριό και προσπαθώντας να παρηγορήσω τους δικούς μου, βλέπω τον Αλβανό βοσκό που είχε ρογιασμένο ο πατέρας μου εκείνο το καλοκαίρι να έρχεται με κουρελιασμένα ρούχα και να μας λέει κλαίγοντας ότι μια συμμορία Αλβανών τον έδειραν και του πήραν το κοπάδι. Ξεκινάμε με τον πατέρα μου να πάμε στο Πληκάτι, χωριό που βρίσκεται ανάμεσα στο συγκεκριμένο βοσκοτόπι του Γράμμου και το αλβανικό σύνορο, μήπως και μάθουμε τίποτα σχετικό. Στο δρόμο κι ενώ βρισκόμαστε στην εθνική οδό πάνω στη διασταύρωση για το Πληκάτι μέσω Πυρσόγιαννης συναντάμε μια ομάδα αστυνομικών, αρμόδιων για τη φύλαξη του συνόρου. Στην προτροπή μας να έρθουν μαζί μας παίρνουμε την απάντηση ότι έχουν διαταγή να φυλάγουν σ' αυτή τη ζώνη και ότι εν πάση περιπτώσει αν προχωρήσουν πιο μέσα κανείς δεν μπορεί να τους εγγυηθεί για τη ζωή τους (είναι η περίοδος που στην Αλβανία η κατάσταση είναι εκτός ελέγχου και αρκετοί Αλβανοί «κακοποιοί» εισέρχονται στο ελληνικό έδαφος προβαίνοντας σε παράνομες δραστηριότητες). Φυσικά κανείς και πουθενά δεν μπόρεσε να μας δώσει κάποια σχετική πληροφορία, γινόμαστε μάλιστα αποδέκτες μιας φοβικής αντιμετώπισης εκ μέρους των χωρικών που συναντούσαμε σε όλα τα χωριά και συμβουλών να μην το παρατραβήξουμε στην έρευνά μας γιατί αυτοί οι Αλβανοί είναι αδίστακτοι και κινδυνεύει και η ίδια η ζωή μας. Επιστρέψαμε άπρακτοι. Ευτυχώς ένα μέρος του κοπαδιού, που δεν μπόρεσαν οι κλέφτες να οδηγήσουν στην Αλβανία (ήταν μεσημέρι καλοκαιρινό και τα ζώα δυσκολεύονται στη μετακίνηση, ιδιαίτερα τα μεγαλύτερης ηλικίας και όσα κυοφορούν), γύρισε μετά από δύο μέρες στη στάνη. Τα υπόλοιπα χάθηκαν για πάντα, αφού προφανώς πέρασαν το σύνορο.

Περιστατικό τέταρτο: Είναι καλοκαίρι του 1999 και βρίσκομαι στο χωριό μου. Μέρα μεσημέρι ακούω φασαρία και αντιλαμβάνομαι ότι στο χωριό υπάρχει μια παράξενη αναστάτωση. Προσπαθώντας να καταλάβω τι συμβαίνει παρατηρώ διάφορους Αλβανούς να τρέπονται σε φυγή προς τα βουνά ή να προσπαθούν να κρυφτούν σε υπόγεια και καλύβες του χωριού. Σε λίγο βλέπω το

περιπολικό της αστυνομίας στο χώρο της πλατείας και στη συνέχεια κάποιους Αλβανούς στα χέρια αστυνομικών να οδηγούνται στην «κλούβα», προκειμένου να απελαθούν μέσω Κακαβιάς. Στο χωριό εργάζονται αυτή την εποχή περίπου 40 Αλβανοί ως βοσκοί στα κοπάδια και άλλοι τόσοι στις οικοδομές. Οι περισσότεροι από αυτούς δεν διαθέτουν «χαρτιά», είναι δηλαδή «λαθρομετανάστες». Σε σχετική συζήτηση με τις αρχές του χωριού με αφορμή την αιφνιδιαστική παρουσία της αστυνομίας επιβεβαιώνω κάτι που λίγο πολύ γνωρίζω, ότι δηλαδή υπάρχει μια σιωπηρή συμφωνία για ανοχή της αστυνομίας, προκειμένου «να εξυπηρετηθεί το χωριό». Κάθε φορά που συμβαίνει κάτι τέτοιο η υπόθεση σύμφωνα με τα λεγόμενα των χωριανών «πάει καρφωτή». Κάποιος χωριανός «καρφώνει» στην αστυνομία για λόγους εκδίκησης απέναντι σε έναν συγκεκριμένο Αλβανό ή ακόμα και σε κάποιον συγχωριανό του και έτσι ανατρέπεται η υπάρχουσα κατάσταση, τουλάχιστον για λίγες μέρες. Οι αρχές του χωριού θεωρούν υποχρέωσή τους να ανανεώσουν αυτή τη σιωπηρή συμφωνία με την αστυνομία, χρησιμοποιώντας μάλιστα και πελατειακές σχέσεις με πολιτικούς που κατέχουν υψηλές θέσεις στον κρατικό μηχανισμό. Αυτό άλλωστε είναι κοινό μυστικό όχι μόνο τοπικά αλλά σε ευρύτερη εθνική κλίμακα. Οι απόψεις βέβαια διχάζονται για το αν πρέπει ή όχι να υπάρχουν τόσοι «παράνομοι» Αλβανοί στο χωριό ανάλογα με τα συμφέροντα του καθένα, μολονότι η πλειονότητα εξυπηρετείται από την παρουσία τους και ιδιαίτερα οι κτηνοτρόφοι και όσοι οικοδομούν σπίτια. Από την άλλη μεριά, παρατηρείται και μια μεγάλη αντίφαση στη στάση των χωριανών, καθώς κάθε φορά που κάποιο πρόβλημα δημιουργείται στις σχέσεις με τους Αλβανούς διαμορφώνεται αυτομάτως και ένα αρνητικό κλίμα για αυτούς και εκδηλώνονται έντονες ρατσιστικές συμπεριφορές απέναντι σε ανθρώπους που οι ίδιοι προσκαλούν και απασχολούν και μάλιστα διαμαρτύρονται κάθε φορά που η αστυνομία τους απελαύνει. Οι αρχές της κοινότητας πάντως αναλαμβάνουν την ευθύνη για την παρουσία των Αλβανών σε σχέση με τη διατήρηση της ασφάλειας και της τάξης στο χωριό. Κατά ένα τρόπο το σύνορο φαίνεται να μετατοπίζεται στα όρια αυτής της μεθοριακής κοινότητας σε ό,τι αφορά τη διακίνηση και παρουσία

Αλβανών, που προέρχονται κυρίως από την περιοχή της Ερσέκας πίσω από το Γράμμο.

Περιστατικό πέμπτο: Το χειμώνα του 2000 ένας ηλικιωμένος από το χωριό Πληκάτι αρρωσταίνει και χρειάζεται να νοσηλευτεί για αρκετές μέρες σε νοσοκομείο των Ιωαννίνων. Με δεδομένο ότι θα πήγαινε μαζί του και η σύζυγός του προκύπτει το πρόβλημα της φροντίδας των λίγων οικόσιτων ζώων που διατηρούν. Λύση δίνεται από ένα νέο Αλβανό από το χωριό Rehonë (Ρεχόβα), που προθυμοποιείται, καθώς είναι χειμώνας και βρίσκεται στο χωριό του (ενώ το υπόλοιπο διάστημα εργάζεται στο Πληκάτι), να πάρει τα ζώα στο χωριό του στην άλλη πλευρά του συνόρου και να τα κρατήσει εκεί ώσπου να επιστρέψει το ζεύγος των ηλικιωμένων...

Περιστατικό έκτο: Μερικά χρόνια μετά το βίαιο άνοιγμα των συνόρων της Αλβανίας την κοινή γνώμη της περιοχής των Ιωαννίνων απασχόλησε μια ξεχωριστή υπόθεση λαθρεμπορίου από τη γειτονική χώρα. Το φαινόμενο αυτό οργίαζε για μια δεκαετία περίπου, χωρίς ακόμα να έχει εξαλειφθεί, (από αμνοερίφια και άλλα ζώα μέχρι όπλα και ναρκωτικά περνούσαν με διάφορους τρόπους τα σύνορα), αλλά η συγκεκριμένη περίπτωση έκανε ιδιαίτερη εντύπωση για την επινοητικότητά της. Σε ένα μικρό χωριό δίπλα στο σύνορο, όπου κατοικεί ουσιαστικά μόνιμα μια πολυμελής κτηνοτροφική οικογένεια, αποκαλύφτηκε ανάμεσα στα άλλα ότι διοχετεύονταν μέσω ελαστικού σωλήνα μεγάλες ποσότητες γάλακτος από την άλλη πλευρά του συνόρου, το οποίο πωλούνταν στη συνέχεια στην ελληνική αγορά...

Περιστατικό έβδομο: Σε μια διασυνοριακή συνάντηση σε παραμεθόριο χωριό το φθινόπωρο του 2005 εκπρόσωπος αλβανικής κοινότητας από τη ζώνη της ελληνικής μειονότητας αναφερόμενος στην κατάσταση που επικρατεί στο χωριό του που βρίσκεται πολύ κοντά στο σύνορο αποκάλυψε ότι συχνά καλούν μηχανήματα της αρμόδιας ελληνικής αρχής στον αντίστοιχο νομό για να ανοίξουν το δρόμο προς το χωριό τους, δίχως φυσικά να υπάρχει κάποια επίσημη συμφωνία ούτε καν ενημέρωση των αλβανικών αρχών. Όλη αυτή η αναφορά έγινε προκειμένου να τεκμηριωθεί η άποψή του περί εγκατάλειψης της περιοχής του από το αλβανικό κράτος. Ανέφερε μια επιπλέον περίπτωση που έκανε ιδιαίτερη ε-